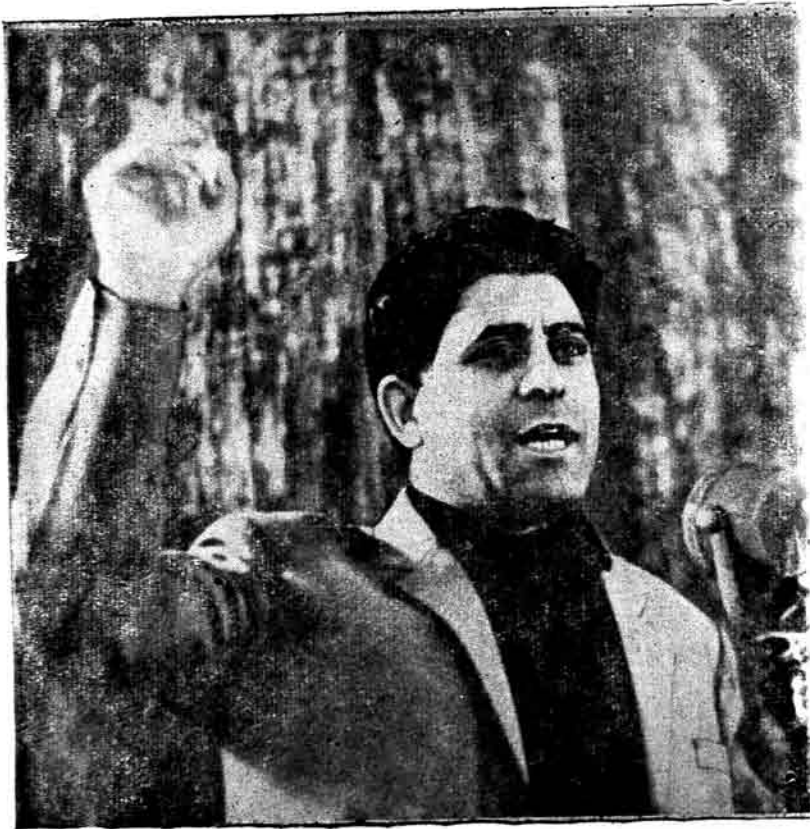

Маммад Яраз

АТАМЫН КИТАБЫ

212/24

A32
A75

Маммад Араз

АТАМЫН КИТАБИ

Азерб. ССР-и Респуб.
Б. И. С. А.
имени Худова

КӨНЧЛИК
БАКЫ
1974

Мәммәд Араз (Ибраһим) 1933-чү илдә Шаһбуз ра-
йонунун Нурс кәндиндә анадан олуб. О, «Севки нәғmə-
си» (1959), «Үч оғул анасы» (1961), «Мән сәни тапарам»
(1963), «Араз ахыр» (1964), «Анамдан јадикар нәғmə-
ләр» (1966), «Поју Аракс» (Москва, 1966), «Өмүр кар-
ваны» (1967), «Илләрдән бири» (1969), «Ганадлы гаја-
лар» (1973) китабларынын, дәври мәтбуатда ара-сыра
чап олуан бир чох публицист гејдләрин вә мәғаллә-
рин мүүллифидир.

«Атамын китабы»нда шаирин сон илләрдә јаздығы,
инсан зәһмәтинә, инсан гуруруна, вәтәндашлыг дујғу-
ларына һәср олунмуш ше’рләри топланмышдыр.

«Атамын китабы» поемасында о, өмрү боју торпаға
бағлы, әкинчи, бичинчи, бағбан вә арсағгал кими көзү-
мүздә учалан зәһмәткеш бир гочанын һәјатындан поетик
дөһнәләри гәләмә алмышдыр

МАМЕД АРАЗ

(Ибрагимов Мамед Инфил оглы)

КНИГА ОТЦА МОЕГО

Стихи и поэма
(На азербайджанском языке)

Редактору М. Сејидзадә. Рәссамы С. Шатиков.

Бәди редактору Н. Раһимов.

Техники редактору С. Һәбибзадә.

Корректорлары М. Исајева, Д. Маликова.

Јығылмаға верилмиш 23/V-74-чү ил. Чапа нмзаланмыш
30/VIII-74-чү ил. Кағыз форматы 70×108/16. Кағыз № 1.
Физики ч/в. 5,25. Шәрти ч/в. 7,35. Учот нәшр. в. 5,5.
ФГ 04645. Сифарш № 592. Тиражы 9 500. Гижәти 88 гәп.

Азәрбајҗан ССР Назирләр Советинин Девләт Нәшријат,
Полиграфія вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси.
«Көнчлик» нәшријаты, Баки, Һүсү һачыјев күчәси, 4.
26 Баки комиссары адына мәтбә. Баки, Әли Бајрамов
күчәси, 3.

ТОРПАГ НӘҒМӘСИ

ФӘҢЛӘ СҮФРӘСИ

Бир гајанын дибиндәчә сүфрә ачдыг,
Күрсүмүз дә, мизнимиз дә дашдан иди.
«Нә сағлыға, нә дә јағлы сөзә ачдыг,
Ким даһиди, ким улуду» — дејилмәди.
Арпа чајы һазыр иди ичилмәјә —
Ики зирвә гәдәһ кими үз-үзәјди.
Дејилмәди: үзүлмәјән, кечилмәјән
Далғалары ким кечәнди, ким үзәнди...
Дағ кәвәри көзүмүздән јаш ахытды,
Халлы кәклик јалдан бахыб
гаһ-гаһ чәкди.

Дағ кечиси дәрәјә даш дығырлатды,
Мырыг јарған

тозанагда бир аһ чәкди.

Фәһлә үчүн бунлар ади хәбәрләрдн,
Кәвәзә сөз-сөһбәтијди јал-јамачын.
Мәним үчүн чығырлар ағ нәғмәләрдн,
Онун үчүн тозлу чәһлим — өзү ачыб.
Гајалары гавал кими чалды күләк.
Һарадаса илдырым да нәрилдәди.
Боз гајанын јарығындан боз күркүнү
Тез кәтириб,
Күрәјимә атыб деди:
Бурда долу даш ганадыр,
Бурда јағыш мисн дәлир.

О үфүгүн гашындакы гашгабагы
Гара булуд агламалы, күлмелидир...
Булудлар ағ мәрмисини сәпди јерә,
Фәһлә нәһәнк бир гајаны күрк еләди.
О, нә ади һејрәтини сәрди јерә,
Нә дә бөјүк горхмазлығы көрк еләди.
Тәбиәтин нағылына гулаг асды:
Нәнәсинин нағылы кими,
Хумарланды.
Илдырымы санки дағлар лентә јазды.
Бир дил тапды көјүн ешги,

јерин анды.

Дадлы иди јағыш алтда наһарымыз,
Думаны да, чискини дә эзнә пајды.
Бу наһарда — мин әтирли баһарымыз,
Күләји дә, пенчәри дә әмлик әти.
Бир фәһләјә гонаг олдум Арпачајда,
Бу сүфрәнин һәр тикәси бәрәкәтди...

ДАҒЛАРА ЧАҒЫРЫШ

Муса Јаруба

Шаир, гајалара, дағлара сөјкән,
Мөним дә арзуму сән јашат бары.
Өзүлсүз шөһрәтләр учуруб сөкән
Замана бәнзәјән дағ күршадлары
Мин ил дә көз јумуб, ачса ағзыны
Јуја билмәјәчәк даш хынасыны.
Бу дағлар өзәји, өзүлү мөһкәм,
Шаир, гајалара, дағлара сөјкән!

Ән ағыр анында дағларла даныш,
Ән али лоғмандыр о мүдрик гоча.
Нә гәдәр, нә гәдәр гајсагланмамыш
Дәрдрләр тулласан да дәрә бојунча,
Дағ чајы чөкдүрүб чај дашларына,
Дурулдуб бәнзәдәр көз јашларына.
Дағлар өз һөкмүндә күзәштсиз, өткөм,
Шаир, гајалара, дағлара сөјкән!

Дағлар севкисиндә бир улу ата,
Дағлар әркөјүнләр атасы дејил.
Кимини хурчунтәк чижиннә атан,
Һелләнч сапандына гојуб кимини
Дәрәләр дибинә атасы дејил.
Һәтта илдырымлар дағлар чибини,
Дағларын горхусу, хатасы дејил.

Икидләр чижини дағлара тикәр,
Шаир, гајалара, дағлара сөјкән!

Башындан сағсаған әскик олмајан
Донгар гоз ағачы пычылдаса да;
Көзүндә көзәлләр әкси олмајан
Лил булаг гыјгачы пычылдаса да,
Сөјкәнмә мөһрәси нәм диварлара,
Сөјкәнмә өзүлү кәм диварлара.
Учалыг енилмәз дағлар вар икән,
Дағлара сөјкәнән дағлара сөјкән!

Дағлар дағ ојадан гыјылтылары
Бүтүн дәрәләрә пајлаја билир.
Өтәри, итәри выјылтылары
Бә'зән мин илләрлә гујлаја билир.
Беләчә сәбр өјрән о дағ әминдән,
Јорулуб, безиксән дағ аләминдән,
Мәним үнваныма гарғыјыб, сөјлән;
Мәни бу дағлара чағырыб, сөјлә:
Бујур, гајалара, дағлара сөјкән!
Шаир, гајалара, дағлара сөјкән!

ЧОБАН ЧӨРӘЈИ, ЧОБАН ҮРӘЈИ

Чобан гышлағында јазылмыш ше'р

Бир гадын ки, дағ мөһини дүјүб сачына,
Шимшәкләри охлов кими чәкиб сачына,
Нәғмәсијлә ојадыбдыр дан улдузуну,
Очаг чатыб, кәрнәшибдир гојун-гузуну,
Хәмрә тутуб, ачыјынча, инәк сағыбдыр.
Синәсинә сазаг сағыб, күләк сағыбдыр.
Көзләриндән гова-гова алатораны,
Һарајлајыб, һәдәләјиб хам отараны.
Очаг үстә үзү гарсыб, сачы үтүлүб.

Дөшүнә од,

күрәјинә ајаз сүртүлүб.

Бу минвалла чөрәк бишиб,

чобан чөрәји.

Һалалды бу чөрәк!

Балды бу чөрәк!

Бир үрәк ки, дағ чајы вар һәјәчанында,
Бир үрәк ки, сағы-солу чичәкләр ола.
Дүзәнләрин јовшан әтри аха ганында,
Өрүшүндә һәмсөһбәти күләкләр ола,
Килејини суја дејә, сулар апара.
Јаз јајлаға, гыш гышлаға вүгар апара.
Бир үрәк ки, сәксәкәси сәрһәд әскәри,
Бир үрәк ки, өмрү боју өмүр тәкәри
Даға аран, арана дағ дашыјар елә.
Өмрү боју ајаз үстә јашајар елә.

Бир үрөк ки, дәрәләрә дүзләрә ачар,
Өмрү боју булаг көзү, арх ағзы ачар.
Өз чанында јәј сојудар, ғыш исиндирәр;
Чох вахт ону өзү сәсләр, өзү диндирәр.
Бу чөрәји дуја билән үрәјин кәрәк.
О үрәјә ләјиг олан чөрәјин кәрәк.

Бәрдә, 1970

ГАРАБАҒ ДҮЗҮ

Бу күн мәним дәннзимди
Гарабағ дүзү,
Кәһәр атын тозанағы «Доггузунчу бал».
Бу күн мәним сөз дүзүмдү —
Гарабағ дүзү;
Сонсузлуғун сон хәттини кәзирди хәјал.
Бу күн мәним чөрәјимди
Гарабағ дүзү,
Һәр әлимдә Күр чајындан
бир бычаг архым,
Јоғурачаг, јапачагдым кечә-күндүзү,
Сонра һалал сүфрәләрә доғрајачагдым.
Бу күн мәним тарихимди
Гарабағ дүзү,
Бу күн үфүг бир үзүкдү — Низами ғашлы.
Кери ғырлан, јер күррәси, замандан күсүб
Нүшабәнин кәчавәси тәпәдән ашды...
Гәдим Бәрдә Тәртәр үстән
јүз көрпү атды,
Хәјанәтин адламасы бөјүк ар олду.
Һаны тарих чүнкләринә јубанмыш атлы? —
Азәрбајчан гадынындан
һөкмдар олду!
Бу күн мәним бир дүз күрсүм —
Гарабағ дүзү;

Ганадымды гыз алгышы,
гадын алгышы.
Бу күн мәним бачым Күлсүм —
Гарабаг дүзү;
Долухсунма, бир дө кәләр шаир гардашын;

Бу күн бизә гузу кәсди Һүсејн гага,
Бахдым: сүрү адалары көј дүздә үзүр.
Бир достлуға, бир сүфрәјә, бир ешгә сыған
Бир дәнизди јер үзүнүн Гарабаг дүзү...

Ијун 1972

ГОЧА ЭМИМ БЕЛӘ ДЕДИ:

Китабдан да, јаддашдан да гајады мөһкәм,
Бу гајалар сирр билир ки — Логман да билмир.
Бир һарај чәк,

бу дағларда галсын һарајын.

Көнүл сәси көнүлләрдә јашамалыдыр.

Кишиләрдән һарај галыб,

ад галыб бизә.

Накишинин сәпдији дән гум битирибди.

Сән арабир бу јерләрә өзкә кими кәл.

Гәриб јолчу донунда кәл.

Шәр гарышанда:

Көр атынын једәјини тутан олурму!

Варса, демәк, бу јерләрдә кишиләр өлмүр.

Гоча әмин бу дағлардан дағ өмрү алыб.

Сән арабир бу јерләрә сөз алмаға кәл;

Сөз чәкмәјә сөздән дүзкүн тәрәзи јохса,

Е'тибарын «пара», «бүтүн» чешиди јохса,

Дул арвадын чәпәринә даш атан јохса,

«Үч ајағлы ушағлара» саташан јохса,

Булағлары өвлад кими горујан варса,

Дағ чајыны нәнә кими горујан варса,

Демәк, бурда гоча әмин јашајыр һәлә;

Демәк, бурда киши өлүр, кишилик өлмүр.

Декабр 1973

ДӘНИЗЧИ ДҮНҖАСЫ

Дәнизчинин кајутуну шәкилләр бәзәр,
Ишыг сачар гадынларын

шәкил күлүшү.

О, сулардан күсәр бәлкә, дәниздән безәр,
Нә јахшы ки, бахтына бу шәкилләр дүшүб...
Һәр бахышын тәбәссүмү дуру су она,
Ениб судан тор да атар она бахышлар.
Кимисинин јөнү она, дурушу она,
Кимисинин сәдәф диши бир һисс бағышлар.
Бу бахышлар, бу дурушлар од олар кечә,
Дәнизчинин јатағына гор долар кечә.
Бирисинин хәјалыны гучар гучаглар;
Бирисијлә көрүшүнү сабаһа сахлар.
Бу, көзәллик шаһынын да өз дәрди вармыш,
Бу гадынлар шәкилдә дә гысганч олармыш.
Бирисинин умусундан јанар кајуту,
Бирисинин күсүсүндән донар кајуту.
Бу бахышлар, бу дурушлар од олар кечә,
Дәнизчинин јатағына гор долар кечә.
Јухусуна һәмдәм олар инчә бир гылыг,
Дәниздән бир күлөк әсәр әтирли, илыг.
Јухусунда гагајылар гағылдашарлар,
Јухусунда гагајылар гадынлашарлар,
Бир-биринә туллајарлар дәниздә ону,
Чыхарарлар, гујлајарлар дәниздә ону.
Ләпәләр дә сојујарлар, буза дәнәрләр,
Пәнчәрәдә буз һөрүклү гыза дәнәрләр.

О, тор атар,
Һөрүк-Һөрүк сачлар дүшәр торуна.
Јары балыг әлләр дүшәр торуна,
Белләр дүшәр, нәләр дүшәр... торуна.
Үзләр дүшәр,

көзләр дүшәр торуна...

Бирдән ону гысганарса сулар пәриси,
Кәммимизи дидикләјәр, парчалар һирси, —
Һамымызы балыглара гатыб апарар,
Бирчә чаван дәнизчини гапыб апарар...
Дәнизчинин јатағына гор дүшәр кечә,
Бир нәфәсин гармағына илишәр кечә.
О дартылыб, бир гуруја чырпынмаг истәр,
Бир үмидә, бир гајғыја бүрүнмәк истәр...

Көрән онлар бир-бирини һачан тапачаг? —
Дәниз јуја, гум гуруда бу гәтијјәти.
Далғаларын ганадында бир оғлан ојаг,
Саһилләрин гумлуғунда бир гыз һәсрәти...

ӨМРҮМҮН СУАҖРЫЧЫНДА

Учуг бир дөннөдөн сују совулмуш,
Дәни гарышгаја, гуша јем олмуш,
Үзүндә сәһәрини сазаглы јели,
Габарлы чининдә тәпчәкли бели,
Гычлары чирмәли

бир сучу кими
Елә јол кедирәм фикирли, тутгун.
Дајаныб, јорунуг бир јолчу кими,
Дејирәм чох наһаг бу јолу тутдум.
Һансы бир бәрәнини күлләсиндәсә
Өзүмү ајылтмаг истәјәчәјәм.
Өмрүмүн һансы бир пилләсиндәсә
Керијә гајытмаг истәјәчәјәм,
Ата бујругундан илк гәдәм алан,
Ана јухусунда учурумү галан
О чаван ким иди?
Севдији гызкилин бағы јанындан
Кечәндә гәфилдән дурухан чаван?
Әјилиб о баға кизли даш атан,
Мүркүлү гушлары вахтсыз ојадан
О чаван ким иди?
Нә иди о чағрыш, нә иди о сәс,
«Һеј-Һеј» чавабыны көзләмәди бәс?
Ағ јоллар атыны чапды далынча,
Долулар атыны чапды далинча.
Булудлар үзүнү ганатды гәфил,
Куршадлар сачына әл атды гәфил.

4
A1216

Һәр гаја дибиндә бир бачы булаг
Сызлады: нә заман о гајыдачаг?..
Јоллар әтәкләјиб, гајалар чапыб,
О кәнчи ахтарыб, о кәнчи тапыб,
Рәддини, изини јоллардан јығыб,
Дағлара јөнәлиб, дағлара чыхыб
Јенә үркәмизи чуллајачағам.
Гычыма долашан бәд нијјәтләри,
Илғым гијафәли бәдијјәтләри
Дәрәнини дибинә туллајачағам.
Синиб боз үркәнин булуд јәлына,
Чапыб кедәчәјәм булуд далына.
Арабир учуна шимшәк долајан
Гардаш дәјанәтли дәјәнәјими,
Мәни көрән кими гујруг булајан,
Әлими јалајан

боз әнијими
Мүркүдән ојатмаг истәјәчәјәм,
Онлара гајытмаг истәјәчәјәм.
Ики көз бахачаг бир боз чадырдан,
Ики из чыхачаг бир боз чадырдан,
Бир: вә'дәһилаф бир сона изи,
Бир: из изләјән гајнана изи...
Долаша-долаша бири-биринә.
О изләр булагдан дөнәчәк јенә.
Мән мәнәл гојмадан бунлара гәти
Пај да истәмәдән илк мәнәббәти
Говарам атымы шылтаглығыма,
Кәнчлији һаглајан ушаглығыма.
Гузулу јамачлар дағыдар чәни,
Тәпәләр чининә көтүрүб мәни,
Галдырар һаваја гартал сајағы,
Сопра да учурдар үзү ашағы.
Гајадан гајаја пырылдатлығым

Өзүнө эркөжүн өвлөдү өлөдү
Бабэкин жаралы, гылынч оғлуну.

Нечэ ил галдылар мағараларда,
Бир гоча дашларын жеминэ дөндү.
Гылынч гезэбиндэн даш зағаларда
Гајалар эријиб дөмирэ дөндү.

Бабэк, гылынчыны јерэ атанда
Мин икид голуну торпаға атды,
Бэлкэ дэ бу торпаг бир од гатында
Онлары эридиб, гылынч јаратды.

II

Мин голдан күч алан бир ағыл күчү
Зүлмөтләр дешәси јол олмалыјды.
Јашамаг истәјән бу торпаг үчүн
Гол—ағыл, ағыл да гол олмалыјды.

Дејирләр тапылыб Бабэк гылынчы!
Бабэк һарајынын нидаларыны
Топ кими чијнимдә сахлајасыјам,
Бабэк гылынчынын шүаларыны
Ракетләр бурнуна бағлајасыјам.

Гүрүрлү гајалар, сәс ешидин ки...
Бир аз да шах дурсун һејкәл галалар.
Хәндәкләр, јарғанлар дәринләшин ки:
Горхурам горхаглар евсиз галалар.

Бу нә титрәмәләр, бу нә әсмәләр...
Бу нечә һарајды, бу нечә сәсди.
Бүтүн чејнәмәләр, бүтүн кәсмәләр,
Бүтүн тапдамалар сәсини кәсди.

Көзү гарнындалар һөрүмчәк кими
Чәкилиб гысылды диб бучағлара.
Јаланчы дилләри кәмирчәк кими
Чәкиб тапшырырам
даш бычағлара.

III

Бир гоча дөмирчи гылынч нахышлар,
Јазар дәстәјинә: «Инсан вүгары».
Бә'зән бир икидә ону бағышлар,
Бә'зән дә јүз јашлы көјчәк бир гары
Алар бу тәлтифи, сыхар дөшүнә.
Оғул гејрәтинә баш әјмәјәнин,
Ана һөрмәтинә баш әјмәјәнин
Чәкиб бу гылынчы, чахар дөшүнә.

Инди бир көзә дә булаг назланыб,
Бир додаг үзүнү пүләмәк истәр.
Бир дәрә долусу гуш пәрвазланыб
Дүнјаны нәғмәјә бөләмәк истәр.

Бир сәһәр бу сәслә галхдым јеримдән,
Күнәшлә бир бахдым јер күрәсинә.
Бу сәһәр дүнјада туш олмадым мән
Ағлајан, сызлајан ана сәсинә.

IV

Ана гајғысыјла башыма әл чәк.
Хејрхан әмәлләр, ишыг әмәлләр.
Гајада битәчәк, дашда битәчәк
Бир тохум јетириб бәрәкәт әлләр.

Үтүк бир нијлөкөр иришди үздө,
Хәбәр јабысына чубуғу динди...
Сәрһәд гошунлары, үфүгүмүздө
Галхан бир даға да сөјкәнин инди!

Дејирләр тапылыб Бабәк гылынчы;
Бабәки сон анда удан гаралты
Дирилиб бир гара думан кәзәчәк,
Бабәки сон анда сатан гаралты,
Бу сәси боғмаға күман кәзәчәк.

Дејирләр тапылыб Бабәк гылынчы,
Бу, јалан олса да доғрулмалыдыр!
Онун дөјүшдүјү дағ хынчым-хынчым,
Дәрә гыјма-гыјма доғранмалыдыр!

Бабәкин мөзары дүзәнди, дағды,
Бу дағлар, дүзәнләр газылсын кәрәк.
Бабәк һејкәлине Бабәкин ады
Бабәк гылынчыјла јазылсын кәрәк!

Сентјабр — октјабр, 1970

УЧА ДАҒ

Бу гәдәр учалыг, нәјә кәрәкмиш? —
Мешә гуршағындан, чај топуғундан.
Кәрәксиз жүксәлиш өлүм демәкмиш.
Нијә ајры дүшүб даш-торпағындан!

Көјү папаг кими кејиб башына,
Үстүндән гарталлар өгүшә билмир.
Чылпаг гајасына, сојуг дашына
Јағышлы думанлар јетишә билмир.

Әләсэн, бир овуч торпағы јохдур.
Јашар баш дашындан бетәр, дејирәм.
Өзүндән савајы дајағы јохдур,
Бир фит сәсиндән дә бүдрәр, дејирәм.

МЭН КЕТСЭМ...

Мэн кетсэм, дэрэлэр, дағлар галачаг,
Мешэлэр, чөмөндөр, бағлар галачаг.
Булудлар галачаг, ағлар галачаг.
Еј мәним јашамаг, јазмаг һөвөсим,
Төк сәни өзүмлә апарасыјам.

Дырман зирвэләрә јел ганадында,
Төкүл дәнннзләрә сел ганадында.
Бир ағы, бајаты, дил ганадында
Бир јува гурмасан, ај гуру сәсим,
Мэн сәни өзүмлә апарасыјам.

Һәлә учгунлара инди танышам,
Сыныг гајалары јамамамышам.
Һәлә нә әрким вар белә данышам:
Вәтән дашларына дүшмәјән әксим,
Мэн сәни өзүмлә апарасыјам.

Нә дүз демәмисән, дүзүнү де ки...
Бу торпаг ағартсын үзүнү, де ки...
Дүнјаја сонунчу сөзүнү де ки,
Еј гардаш гәләмим, десәм-демәсәм,
Мэн сәни өзүмлә апарасыјам.

1969—1970

ЈЕРЛӘР

Әкәр ад сырасы кәзсәк һәјатда,
Әкәр јер даvasы дүшсә ше'рдә,
Алгышлар алтында Низами ата
Кечиб отурачаг биринчи јердә.

Биринчи бир олур.
Хошбәхтми дејәк?!
Ондан ирәлидә јер јохса,
нә пис...

Биринчи илдырым, биринчи шимшәк
Биринчи јүксәјә кәсиләр һәрис.

Горхун, биринчиләр, әли јалындан!
Әли јалынларын дили јарагдыр.
Икинчи «һај вериб», гачса далындан,
Биринчи биринчи јыхылачагдыр.

Һахлар бириччини икинчи аддым,
Икинчи дағ олар,
икинчи дәрә.

Сахлар бириччини икинчи аддым
Бә'зән галхан үчүн икинчиләрә.

Өзү доғулмамыш јери доғулан, —
Ајағы торпаға, әли дәмирә
дәјмәјән,

дибчәкдә бир шитил оғлан
Бә'зән мисмарланар биринчи јерә.

Заман чөкичинин мөһүрү юкса,
Заман кэлбәтини дишини зағлар.
Заман, көзлүжүнү көзүнә тахса
Жерләр дә јериндә отурачағлар.

Мәнә пај јетишмәз бу пајлашмада,
Вахт һаны јер ову дэлынча дүшүм.
Дәрә адламада,

зирвә ашмада
Әскәр јүрүшүдүр мәним јүрүшүм.

Вәтән севкисиндә биринчи ада
Биринчи чатмаға пај јетәр мәнә.
Бурда биринчилик:

Вәтән јолунда
Биринчи өлмәји өјрәдәр мәнә!

ПАЈЫЗ НИДАСЫ

Сәнә дә гар јағды, күвәндијим дағ!
Сән дә өрәнидин, а јашыл јамач!
Сән нијә динмәзсән, гаракез булаг,
Сән нијә көврәксән, үрәјини ач!

Лал дили верилиб бу дәли чаја,
Бир чаван јасындан кәләнләр кими.
Сән нијә тутгунсан, хыналы гаја,
Әр јолу көзләјән кәлинләр кими.

Мән инсан билмишәм гајаны-дағы,
Тәбиәт јашамыр тәбиәт үчүн.
Мән ки, бу јерләрә кәлмирәм ахы,
Садәчә тәәссүф, ја һејрәт үчүн.

Мәним дә бахтымда бу мәнзәрәләр
Фәсил фырлатмаға кирәвә тапыр.
Мәним дә даш әлим гылынч дәрәләр,
Мәним дә бош әлим
Даш зирвә тапыр.

Һаны о башыма долу јағдыран
Башы ајағындан јалын оланлар.
Һаны күрәјинә тәриф јахдыран
Дили дабанындан галын оланлар.

Төкәр будағындан чүрүк гозлары,
Әринти, чүрүнтү биширәр пајыз.

Жайын бүркүсүндө галхан тозлары
Даглардан ашагы дүшүрөр пайыз.

Даглар пайызлыдыр, мөн титрэк элли,
Көзүмдө көр нөлөр чанланды, нөлөр...
Даглар баһарлыдыр, мөн эгидэли,
Жашасын баш-баша бу абидэлөр.

СЭБРИМДӨН ИНАДЫМА МӘКТУБ

Һәр «сэфәр» габагы мәннмлә даныш,
Мәни мәшвәрәтчи баба бил һәрдән.
Нәнөләр дуасы жола салмамыш
Икидләр аз дөнүб узаг сэфәрдән.

Арабир үрәжин һөкмүндән дашын,
Арабир сән аглын ағзыны ара.
Тәмкинсиз әлләрдән атылан дашын
Өзү дә пилләдир чох азғынлара.

Чөкмәли олсан да бош жүәнләри,
Үзәнки басмагдан өзүнү сахла.
Бирчә шапалаға дәймәјәнләри
Һөрмәтә миндирмә бир шапалагла.

Јүјрәк демирләр ки, һәр гачағана,
Гачмајан говулса јахшыды бәлкә.
Өмрүмүз гибтәчи бир сағсағана,
Сәһвимиз сағсаған јашыды бәлкә.

Нә писдир — шахәли будаг ичиндә
Галасан бир тәнһа јарпаг кими сән;
Сән һәрдән бир дәстә ушаг ичиндә
Ојунчаг итирән ушаг кимисән:

Әли чибиндәләр — көз јайындырар,
Көзү чибиндәләр — күман һәдәфи.

Ов вар, овчусундан из јајындырар,
Овчу вар, овундан бәрәни гәфил.

Һәр күн дә нур умма нур дағларындан,
Өмүрдә һәр күнү дүзмәэләр сапа,
Чох «гызыл бахтларын» будағларындан
Гызыл жарпағлары төкәчәк сабаһ.

Тозанаг көрмүшүк бош инадлары,
Инад чөп дашыјар — чајнаг оlanda.
Чәкәр зоғларыны торпаг гатлары —
Инад, инамына гајнаг оlanda.

Инамдан көјәрсә бир дағдыр инад —
Бу, Вәтән дағдыр сөјкән ки, сөјкән!
Нә учан гушунун далынча даш ат,
Нә гопан дашынын далынча сөјлән...

...Мәним инамымын сәрһәддини чәк! —
...«Әдаләт сәрһәдди!» —

Белә сәс кәлир.

Бир бурда керижә чәкилмәјәчәк
Бу инад, сәбирсиз Вәтән өскәрим...

Октябр 1972

БИР ДӨВЛӘТӘМ

Бир балача дөвләтәм мән.
Бир балача әразим вар.
Јер күрәси гошшусунда
сынанмаға,
Планетләр мәчлисиндә танынмаға
әризәм вар.
Бир балача дөвләтәм мән.
Бајрағымды бир ағ кағыз,
бир дә гәләм...
Бундан артыг
бәзәк-боја истәмирәм.
Бир балача дөвләтәм мән.
Бу үрәкдән о үрәјә
сәрһәд хәттим.
Ән низами гошунумдур
Әзәл севким, сон нифрәтим.
Бир балача дөвләтәм мән.
Гәләминдир һәрби назир,
Пајтахтымдыр јазы масам.
Низаминин, Фүзулинин гошунлары
Кечә билмәз кәләчәјә,
Јол үстүндә бу балача —
Ше'р-сәнәт дөвләтимлә
мән олмасам.

1969

АРПАЧАЈ НӘГМӘСИ

Бир дәрәнин инадына гыфыл вурулур,
Хәјалларын ајнасында бир көл дурулур.
Бир чај ахыр бабаларын арзуларындан,
Бир чај ахыр гәлбимизин хәритәсинә.
Нәгмә гопур дәрәләрин боз суларындан,
Ғајалар да гулаг бағлар өткәм сәсинә:

Арпачајы ашыб дашар,
Ғајаларла гучаглашар.
Једәкләнәр јаваш-јаваш,
Дүзә енәр јаваш-јаваш.

Бир чај ахыр һәсрәтинә илғымларын да,
Гум алтында јол көзләјир чичәк күлүшү
Бир вахт дәли шимшәк кими о да һарынды,
Инди күршад ганадлары јанына дүшүб.
Кәклик сәси, гартал сәси гарышыб она,
Сары сүнбүл сачаглары чөлдә мүнтәзир.
Бир чај ахыр боз сәһранын додагларына,
Бир чај нәгмә дилдә кәзир, додагда кәзир.

Арпачај, декабр 1973

ЈУРДУМУЗУН ГЫЗЛАРЫ

(нәгмә)

Зәһмәтиниз үз ағлығы,
Јурдумузун күл гызларш.
Башымызын учалығы,
Бәхтимизин улдузлары.

Нур дашыјар бу ағ јоллар,
Бәләдчиси мәрд оғулар.
Тәбәссүмләр «уғур» — дејәр.
«Мәни сәслә, чағыр» — дејәр...

Өн сырада кедәнләрин
Гисмәтинә алгыш дүшәр.
Гәһрәманлар нәфәсиндән
Ғајалара нахыш дүшәр.

Бир саз кими чалаг Күрү,
Бу дүзләрә нәгмә гошаг.
Ағ ишыглы Мил—Муғанда
Күл гызлара нәгмә гошаг.

Ијул 1973

КӨЗЛӘРИ ЖОЛ ЧӘКӘН АНА МАҢНЫСЫ

(нәфмә)

Бир ана, бојнуну бурмагдан јорулмаз.
Даш һејкәл јанында дурмагдан јорулмаз.
Көзләри јоллары јормагдан јорулмаз.

Бу нечә баһарды?
Бу нечә гышды бәс? —
Ај—Күнәш кәтирәр,
Гар-јағыш кәтирәр,
Муштулуг кәтирмәз.

Бу Вәтән јолунда дағ ашан оғулар,
Торпагдан көјәриб дашлашан оғулар.
Әбәди шөһрәтә јарашан оғулар,

Сәһәрләр сизсиниз үфүгдә ишыг-зәр.
Кечәләр көзүнүз улдуздан күлүмсәр.
Һәсрәтим јоллара дил сәяәр, күл сәпәр...

Бу нечә баһарды?
Бу нечә гышды бәс?
Ај-Күнәш кәтирәр,
Гар-јағыш кәтирәр,
Муштулуг кәтирмәз.

1973

ДАҒ ЈАДДАШЫНДА ЈАЗЫ

Бирисини чыхартдылар уча бир јерә,
Тез ашағы даш һелләтди:
— Бахын, һардајам!..
О бириси өзү ғалхды бу јүксәкләрә,
Һеч дәмәди: «Мән дә варам,
Мән дә бурдајам»
...Јазы көрдүм дағ дөшүндә —
Дағ јаддашында:
Биринчинин һелләнчинин
чухуру галыб;
Икинчинин ајағынын чығыры галыб...

1973

БАКЫНЫН КЕЧӘСИ

(нәғмә)

Бакынын кечәси мәнәббәт чәтирли,
Килавар күлаблы,
Килавар әтирли.

Бу кечә нә көзәл,
Нә сирли-сораглы...
Бу кечә, бу кечә
Кәһкәшан дараглы...

Бу нурлу кечәләр —
Гәлбимдә кечәләр.
Сәһәрләр үфүгдән Күнәшә көч еләр.

Аналар лајлалы, көрпәләр ујгулу,
Хәзәри нәғмәли,
Хәзриси дужулу...

Бакынын кечәси — нур адлы бир дәннз —
Саһили ешгимиз,
Мајағы гәлбимиз...

1973

КҮЛӘКЛӘР

Дөј гапымы, дөј гапымы Мүшфиг күләји,
Әли Кәрим гасырғасы гыр пәнчәрәми.
Бир учурумдан асылдыр шаир үрәји,
Бир сал даша сөјкәмишәм пәнчәләрими.

Күләкләрин лајласында ушаг кимижәм,
Күләкләрин нәннисиндә ојнајыр әлим.
Күләкләрә гысылырам нәнәмдир, — дејә,
Сачларыны охшамагдан дојмајыр әлим.

Торпағымыз алов гушлу, шиншәк чүјүрлү,
Бу торпағы гучмаг үчүн думанлашајдым,
Әжиләјдим бир див кими: Аразлы, Күрлү
Дәрәләри сүмүрәјдим, туфанлашајдым.

Таршы кәлән сәд күләји, сәрһәд күләји
Мәним күләк гошунларым әзәрди онда.
Еһ, нә билим, бир дәлисов Мәммәд күләји
Бәлкә сизин далынызча әсәрди онда...

1971

ГӘФИЛ

Бир һарај јухума күллә бошалтды,
Бир дүҗу сәсијмиш ојадан мәни, —
Гәфил бир сәксәкә гојнуна атды,
Ојатды бир гәфил јухудан мәни.

Гәфил баш кәсмәләр, гәфил асмалар,
Гәфил гәсыргалар јадыма дүшдү.
Гәфил һөкмләри гәфил јазмалар,
Нагәфил дарғалар јадыма дүшдү.

Гәфил ојанышлар, вурешлар ки, вар!
Јаман гәфилләри гәлбим унутду.
Гәфил һүчумлара гәти дурушлар
Көзүмә тәсәлли пәрдәси тутду.

Гәфил үсуллара чохдан танышыг,
Бә'ән бу чүр'әти јада вермишик.
Гачары гәфилдән јахаламышыг,
Нәбини гәфилдән бада вермишик.

Гәфил муштулуглар аз чыхар јола,
Гәфил хош хәбәри һахла дејибләр.
Гәфил бир севкини дағдан голајла,
Сөһра далысынча ағла, дејибләр.

Бу торпаг әсрләр гаранлығында
Гәфил нур дағлары дикәлиб ахы!

Бу торпаг гәдимләр торанлығында
Надан сүрүсү дә көкәлдиб ахы!

Гәфил тазадларын сычрајыш јери —
Бу јер каһ зүлмәтли олуб, каһ ишыг.
Биз һәлә бу јердә гәфилликләрин
Әсил дамарыны ахтармамышыг.

1970

ҮФҮГ

Нә жахшы,
    әл чатмаздыр үфүг;
Нә жахшы,
    арзуларча
Учалмаздыр үфүг,
Нә жахшы
    әл чатмаздыр үфүг.
Нә гәдәр хәялымыз
    сәс гапыр, сөз гапыр,
    чапыр, чапыр...
Дүз кечир, дағ ашыр,
    жетмир она.
Нә жахшы жетмир она.
Нә жахшы,
    әл чатмаздыр үфүг.
Нә жахшы, арзулар камына
    алчалмаздыр үфүг.
Нә жахшы, истәјин
    боз гума әкиләни вар.
Үмидин чармыха чәкиләни вар.
Нә жахшы, сән варсан
    үфүгдән о јанкы һәјатым.
Үфүгдәм о јанда—
Сөз јетмәз һәјатым...

1970

БАЈРАМ ЧИЧӘКЛӘРИ

(Гызымын нәғмәләри)

Салам, салам ај чичәкләр!
Көј чәмәнләр, ағ чичәкләр!
Бајрағымы јелләдирәм,
Булуллара әл едирәм.
Ағачлары сәсләјирәм,
Јамачлары сәсләјирәм.
Еј машынлар, дајанын бир,
Бу күн ахы нүмајишдир!
Күчәләрдән ахын-ахын
Кедәнләрә бахын-бахын...
Нечә бәзәниб күчәләр,
Күчәләрдә көр нә гәдәр
Адам вардыр. Күлүр һамы.
Салам, салам, Мај бајрамы!
Мән дә сәни тәбрик үчүн
Нүмајишә чыхдым бу күн.
Бир әлимдә чичәјә бах,
Бир әлимдә кичик бајраг.
Салам, салам, ај улдузлар,
Узаг-узаг, ағ улдузлар!
Бу күн бизә кәлин гонаг!
Бу күн фишәнк атылачар!
Бу күн ахы јер үзүнү
Кәзә-кәзә бир Мај кәлиб,
Өлкәмизә бир Мај кәлиб!

Өлөңнн илиндән сонракы
өлүмү жаман олар.

Даһа һаггы чатмаз онун:

«Гылынчымы паслатмајын» демәјә.

«Атымы јәһәрләјиб сатмајын»
демәјә.

«Евимдә тој-бүсат гурмајын» демәјә.

«Јеримдә јатыб дурмајын» демәјә.

Адәтләр һагг верәр:

Кәлин гара јасдан

Чыхмаға изн истәјә;

Адәтләр һагг верәр:

Гајната, гајнана

Кәлинә уғур дејә:

Јени јуваја учур — дејә.

Адәтләр һагг вермәз:

Бир гәбрин: гысганчылыг

һиссијлә јанмағына.

Адәтләр һагг вермәз онун

киминсә јолунда

дајанмағына.

Бир илдән сонрамы башлајар

кедәр-кәлмәз?

Кедәр-кәлмәз!

Бәс вармы көрәсән

кәләр-кетмәз,

өләр-итмәз,

итәр-өлмәз ганунлары?

«Вар!» дејирәм өз-өзүмә.

Бәс биз нәјик!

Бәлкә елә

Хаганинин, Нәсиминин

зәррәсијик.

Јохса, акы, нәјә кәрәк

Бу һавајы кедиш-кәлиш?
Һардаса көјәрир јәгин
Сөнүб кедән бир јүксәлиш.
О да тез өлдү јәгин
тез доғулмаг үчүн,
Даһа тез —
даш торпаг,

от-ағач,

су—булуд олмаг үчүн.

Һарда һәјат башланыр

өлүм бағышланыр.

Һарда өлүм башланыр

Һәјат бағышланыр.

Бу, мә'лум фәлсәфә...

Бу, мә'лум сәфсәфә, —

дејәрәк дурухдум.

Бирдән елә бил мән дә јохдум.

Бир арсыз «пәһ-пәһ»дән

диксиндим.

Бир дәли гәһ-гәһдән

диксиндим...

ВЭТЭН МЭНЭ ОҒУЛ ДЕСӘ

Буҫруғлара сығышмаҫан инаддым,
Чох ганадлар ҫоруб салан ганаддым.
Улдузлара бармағ силкиб, даш атдым;
Низамлара баш әҫмәзди низамым.

Ғаҫалары началарды гүдрәтим,
Булулары парчаларды гүдрәтим
Шимшәкләри ғычаларды гүдрәтим,
Ҫоруланда нур мизраблы озаным.

О селаблар селәлиҫим ҫаланмыш,
Өтәҫ күнләр чалағанмыш, чаланмыш.
Бирчә көврәк хатирәләр галанмыш,
Ону да ки, һа чеврим, һа саным...

Вәтән мәнә оғул десә нә дәрдим,
Мамыр олуб ғаҫасында битәрдим.
Бу торпағсыз һарда, нә вахт, нә дәрдим —
Хәзанымдыр, хәзанымдыр, хәзаным.

Дүнәними дөшдән асан деҫиләм,
Дүнәнимә гәбир газан деҫиләм.
Үрәҫимсиз кәлмә ҫазан деҫиләм,
Нә гәдәр ки, өз әлимди ҫазаным.

КЕНЕРАЛ КӘНДИНӘ МӘКТУБ

1972-чи илин октябр—ноябр аҫларында Башғырдыс-тана ҫарадычылығ е'замийәтинә кетмишдим. Елә бир «хүсуси ҫарадычылығ мәғәсәдим» ҫох иди. Татарыстаны, Башғырдыстаны, Урал әтәкләрини кәзмәк, ҫени адамларла көрүшүб, тәзә тәәссурат геҫдләри апармағ истәҫирдим.

О вахт өлкәмизин һәр ҫериндә халғымыз ССРИ-нин ҫарадылмасынын 50 иллиҫини тәнтәнәли баҫрам етмәҫә һазырлашырды. Белә бир заманда «гәфил гонағын» кәлиши Башғырд гәләм достларыны севиндирди. «Тәәссурат дөфтәринә» ҫени адлар, ҫени үнванлар дүшдү. Чох ҫердә халғымызын, әдәбиҫҫатымызын үнванына деҫилән хош сөзләрдән мәст олдум, «чаваб нитгиндә» онларын борчундан чыха билмәдим.

Белә унудулмаз көрүшләрдән бири Қармыскал раҫо-нундаки Кенерал Шаҫмурадов адына колхозда олду. Једди пара кәнди бирләшдирән бу колхозда једди милләтин нүмајәндәси чиҫин-чиҫинә ишләҫир, гардашылығ, достлуғ, гаршылығлы һөрмәт дилиндә бир-бирини севир. Онлар әсәрини охумадығлары, өзүнү илк дөфә көрдүк-ләри бир гәләм саһибини елә меһрибан, елә һәрарәтлә гаршылаҫиб, Азәрбаҫҫан торпағы, Азәрбаҫҫан әдәбиҫҫа-ты шәрәфинә елә хош сөзләр дедиләр ки... Бунлар бизим республикаҫа турист кими кәлмиш ади колхозчулар, мүхтәлиф тикинти-гуручулуғ мүтәхәссисләри, Азәрбаҫҫанда вахты илә һәрби гуллуғда олмуш забитләр, әдәбиҫҫат мүәллимләри, кәнд тәсәррүфаты ишчиләри — баш-

гырдлар, татарлар, руслар, украйналылар, чувашлар, үмумијјәтлә једди милләтин нүмајәндәси...

Кенерал Шајмурадов Бөјүк Вәтән мұһарибәси илләриндә атлы дивизија командири олмушдур. Онун дөјүш талеји Һәзи Асланова чох охшајыр. Һәр икиси кенерал. Һәр икиси нечә дөјүшдән галиб чыхмыш гәһрәмән. Һәр икисинин дөјүш јолу Берлинә чатды, өзләри јох... Өзләри галиб совет әскәринин «урра!» — сәдасында Берлинә дахил олду.

Инди Кенерал Шајмурадовун ады өз доғма кәндинин дә дахил олдуғу бејнәлмиләл колхозда јашајыр; бөјүжән јени нәсли јүксәк вәтәндашлығ дүјғуларына сәсләјир.

Јухарыда дедижим кими, бу һөрмәт-мәһәббәт шүасындан көзләрим гамашды, «чаваб нитгини», кеч дә олса (бир гәдәр «узағдан» һәммин күнләрә бахдығдан сонра), мәктуб шәклиндә колхозун сәдри Рифкат Әлимғафарова кәндәрирәм.

ҺӨРМӘТЛИ СӘДРИ

Мән јурдумун адичә бир гәләм әскәри,
Мән јурдумун адичә бир вәтәндашыјам.
Гафијәли, гафијәсиз хатирәләри
Һәјәтымын сонуначан кәрәк дашыјам.
Мән неч вәдә олмамышам сөз-нағыл ачы,
Хатирәләр өзү дөјүб гапымы һәрдән.
Инди јенә хатирәләр гәлбими ачыб,
Бу мәктубу гаралады мәним дилимдән.
— Өлкәмизин үфүгләри о гәдәр ајдын...
Көрүнәчәк — булудуна ијнәни тахсан.
Өлкәмизин башы уча,

вугары уча,
Көрүнәчәк — јер үзүндә һарадан бахсан.
Күнәшин илк пејки олуб бизим јурдумуз,
Олуб бәшәр талејинә илк сығнағ јери.

Көзү бағлы үмидләрә ишығ чәрраһи.
Јол итирмиш инамлара сон пәнаһ јери.
Өлкәләр вар, машинларда кәзмишик елә,
Мейманхана гапысына әлимиз дәјиб.
Ајағымыз мейманхана астанасындан
Гејри јердә, анд ичәрәм, торпағ көрмәјиб.
Гајытмышығ бир чамадан хатирә илә.
Силсиләләр јаратмышығ.

биз дүзүм-дүзүм.

Бујругчудур — нә бујурсан, јазачағ гәләм,
Кағызын да сөз көгүрәр һәр ики үзү.
Мән өзүм дә сәјаһәтләр гәһрәмәныјам,
Сөз башына аз дәјирман һәрләтәмәмишәм.
Ганад алыб јурдумузун күләкләриндән,
Сәһраларын синәсини тәрләтәмәмишәм.
Бахышларым авар чәкиб мешәләр үстән,
Бир талада гајығыны сахлајыб чох аз.
Гара торпағ дәнзиндә өз һејрәтими
Нечә јаддан чыхартдығым

јадымдан чыхмаз.

Мешәнин дә, торпағын да кенишлијиндән
Кениш иди сизин кәндә һөрмәт дүјғусу.
Бу күн үрәк данышырды сөз күрсүсүндә,
Бу күн башда отурмушду сәнәт дүјғусу.
Сиз мәчлисә Низамини чағырмышдыныз.
Мүдрик кәлам галдырырды гәдәһләримиз.
Сәмәд Вурғун сөз ачмышды Муса Чәлилдән.
Бир гүрурда әримшиди гәһрәләримиз.
Пушкин иди, Кобзар иди өз дилләриндә
Данышанлар севки дили,

инсан дилиндә.

Сөз, инсаны күнәшә дә учалда билјир,
Сөз мүлкүндә инсан үчүн дүңјады Вәтән...
Кенералын гоһумлары, достлары иди

Сөһбәт аты, һөрмәт аты, гејрәт атында.
Роза апа мәтбәхиндә нур бишириди,
Ишыг иди једијимиз — хөрәк адында.
Мән о евдә габ-гачағын, чәнкәл-бычағын
Күлүшүнү һисс еләдим,
Нитгини дүјдүм.
О һөрмәтин, мәнәббәтин од-аловунда
Ағач евин јанмасындан,

дүзү, горхурдум.
«Нә јахшы ки, чөлдә шахта 30-дур — дедим —
Јохса белә тә'рифләрдән од тутар гонаг»...
«Тукај шамы од алыбды Сабир

шамындан,
Бу ишыгда кәрәкди биз пәрванә олаг...
Бура әскәр очағыдыр» — сөјләди сәдр —
Әскәр ады — од ичиндә јашајан гылынч,
Әскәр ады — буз алтындан көјәрән чичәк...
Роза апа әлли јашлы кәлиндир һәлә.
Отуз илдир јола бахыр: әрим кәләчәк...»
Һамы көрдү: көзү долуб Роза апанын.
Роза апа: күлүб деди:
Гочалыг нәди? —
Јашамагды үрәјинчә әмәлли-башлы...
Һеч ким мәнә инанмыр ки, әллидир јашым.
Дејирләр ки, кәлин кими... онун пајыны —
Отуз или гочалмаға гојмамышам мән.
Нејним буду: гадын борчум, әлимдән кәлән...
Мәним јаддаш дәфтәримә Роза апанын
Сөһбәтиндән нечә сәтр,
Көз јашындан үч нөгтә дүшдү...
Дүшүндүм ки, Қармыскалда јүз белә ев вар.
Јурдумузун һәр күнчүндә мин белә ев вар:
Һәјәтинә тәбәссүмләр чығыры кедәр...
Һәјәтинә хатирәләр чығыры кедәр...

Мән нечә күн тәбәссүмләр гонағы ојдум,
Мән нечә күн хатирәләр гонағы олдум.
Мән евимә бир ев тутмаз үнван көтирдим.
Достлуг јолу назирјәм мән инди санки.
Үрәкләрдән үрәкләрә рабитә јолум.
Хошхәбәрли хатирәләр ән бөјүк јүкүм,
Бах беләчә мән јорулум, достлары јорум...
— «Халгын нечә мәрд оғлуну бир халг адындан,
Сизин олсун, огулуға көтүрүн» — дедим.
Миллијәтчә Чуваш одан Васили дајы;
«Мешәмизин јарысыны сәнә верирәм,
Сизин чәлүб иглиминдә битирип» — деди.
...Өз јериндә битән ағач галсын јериндә,
Јурдумузун һәр јеринә мәрд огул кәрәк.
Бәлкә сабаһ бир шаирин нәғмәләриндә
Һәр дијардан көрүнәси дағ көјәрәчәк.
Зирвәләр дә көјәрәчәк һәр дост адына.
Бир булагдан баш көтүрән чајлар нечә мин...
Бизим Вәтән бәнзәмирми шаир дағына?
Мәчрасы да гәлбимиздир дост нәғмәсинин...
Чөзәләсәм, узаначаг хатирәләрим,
Агдел дә баш апарачаг бир ағ ат кими.
Хурајларын ганадында о көзәл јери
Үфүгләрә дартачағам Салават кими...
Бу садәчә, чох адичә шаир сөзүдүр.
Һеч билмирәм хатирәдир, ше'рдир, нәдир.
Једди дилли, бир мәсләкли о адамлара,
Көрдүјүм о ағ түстүлү очаглара да,
Тәбәссүмү гардан тәмиз ушаглара да,
Мешәләрә, гушлара да
Оху мәним мәктубуму, һөрмәтли сәдр!..

Уфа, ноябр 1972
Бакы, ноябр 1973

ВӘДИНДӘН СӘНӘЧӘН

Бу үмид сәһрасы нә кен, нә узун...
О мәни сәсләјән илғым-суја бах!
Бәлкә дә о дартыб бу јолумузу
Дәли бир учурума тушландырачаг.

Билән олмајачаг нә иди дәрдим,
Дујан олмајачаг буну дәриндән:
Вә диндән сәнәчән јол нә гәдәрди —
Анлаја билмәдим вә дөләриндән...

1970

ЕШГИМИН ФӘСИЛЛӘРИ

(кәғмә)

Һарда галды о күнләр?
Ешгимин илк баһары?
Күнәшә мәнзил алан
Мәһәббәт дүјғулары...

Көј сәнинди, јер мәнним,
Арзумуздан јелкәним...
Дан јери сән, нуру мән
Севки адлы өлкәннин...

Ишығы гәлбимиздән
Алды севда јајы да.
О сүнбүллү дүзләрә
Бәлкә бир дә гајыдаг...

Булаг башы көлкәли...
Сулар дашыр — ел кәлир.
Булаг ешги гурумаз,
Һәр көздә бир көл кәлир.

О пајыз јарпағлары
Нәләр, нәләр демәди.
Вә дә кәлән јоллара
Хәзан кәләр, демәди...

Һејва сары, нар гызыл;
Үзү күләр нар гызын.

Ејванына күн дүшмәз
Гэлби сыныг, жарсызын.

Сөнингышын јазлыды.
Мәни огышдан соруш.
Хатирә јолларына
Јаған јагышдан соруш.

Һарда галды о күнләр?
Ешгимин илк баһары!..
Күнәшә мәнзил алан
Мәһәббәт дүјғулары...

Октјабр 1973

КҮЛ-ТӨҢФӘЛӘР

Бу гәдәр
күлләрә ујма, күл балам,
Мәнсиз бу төһфәләр јох ола биләр.
Көрпә дүјғуларын белә зөвг ала,
Беләчә инчәлиб, јухала биләр.

Мағара ағызлы вәдләр камына
Тез бахыб, тез ујан инчәләр олур.
Гәфил бүркүләрин јаз кәламына
Тез ујан,
гурујан инчәләр олур.

Мәләр чәмәнләрдә гузу күләкләр,
Сазаглар јол үстә јаз һарајлајар.
Гырыб пәнчәрәни гузгун күләкләр,
Гәлбини дидмәјә јас һарајлајар.

Күлләрә һопулан бу алгышлары
Күлүм, көз јашынла јујарсан онда.
Тикан гајғылары, буз бахышлары,
Ајаз күлүшләри дүјарсан онда.

Ијун—август 1970

ХОШ ГЭДЭМЛЭР

Бу күн нисслэrimин көврэк чағында
Бир сөз — гығылчымдан јана биләрдим.
Бу күн үрәјимин титрэк чағында
Биканә бахышдан дона биләрдим.

Бу күн дүшүнчөләр ипәк торунда
Чәкирди саһилдән далғаја мәни.
Бу хош гэдәмләри ким белә, хардан
Көндәрди, гајтарыб сахлаја мәни.

Сахлаја, гајтара дүнјама бир дә,
Безә јухусундан мәнән безәнләр.
Бу хош гэдәмләрә дөнәјди белә
Мәни көрә-көрә мәни кәзәнләр.

Декабр 1971

ТӘСӘЛЛИ

Һәлә өмрүмүзүн нә јазы олуб,
Һәлә бу дүнјада нә јашамышыг.
Бизим пајымыза чатасы олуб
Тәсәлли бир гашыг, үмид бир гашыг.

Демә ки, өмрүмүз кечди јарыдан,
Биз јенә үмидли күнләр јарыјыг.
Биз ки, кәләчәјә инам сарыдан
Дүнјанын ән варлы адамларыјыг!..

Јанвар 1970

БИР ӨМҮР ХАТИРӨ

Бир хатирө дөфтөринө бэнзөјөр өмрүм,
Нечө тале көрүшдүрөр, аралајар о.
Бир хатирө дөфтөрини бэзөјөр өмрүм,
Бир хатирө дөфтөрини гаралајар о.

Хатирэлөр гызыл дону, күмүш донунда
Дүнәнини кејиндирөр, бэзөр, јорулмаз.
Хатирэлөр өмрү боју дәрвиш донунда
Гапы-гапы итијини кэзөр, јорулмаз.

Хатирэлөр көрүшләрин арасында чај,
Адлајарыг көрпүсүндән о јан-бу јана.
Хатирэлөр хәтри учуз инсандан гачар,
Хатирэлөр инсанлыгда дөнәр инсана.

Күнөшлијди, кәнчлијимин күнеј јастаны,
Чичәклијди, чисәклијди, гузејләри гар...
Хәјалымда хатирэлөр мөзарыстаны,
Хәјалымда хатирэлөр музејләри вар.

Адамлар вар бир сөзүмү сахлар јадында,
Бир вә'дәдә бир талејин күманы јатыр.
Үрәјимин кәшф олунмаз сирли гатында
Ачылмамыш хатирэлөр диваны јатыр.

Еһ, ојатдым мән онлары чох наһар јерә,
Удачагдыр онлары да јер-үрәји буз.
Бир хатирәм көчөчөкми хатирэләрә?
Мин хатирә көчөчөкдир мәнимлә, әфсус!...

◆
Булудсуз кечэлэр көжө бир дө бах,
Орда улдузумуз жанарды гоша.
Эндимиз, ешгимиз ганадланараг
Нара гонса иди, гонарды гоша.

Инди елө бил ки, онлар да күсүб,
Жазыг улдузларда күнаһ вардымы?..
Биз јердө итирдик бир-биримизи,
Көјдө улдузумуз барышардымы?

Феврал 1974

ЈАШАЈАГ ӨЗ ӨМРҮМҮЗҮ

Елө бир мөгамда дурмушам инди,
Јыхылсам,
көрөсөн ким мөни сахлар...
Билирәм,
јыхылсам дәрдим сәнниди,
Ачыгча билдирсән, гынајачаглар.

Бир кимсә данышмаз ики гајгыдан,
Ики көнүл јашар көзлөрдөн узаг.
Елө бил туфанлар кечиб гајыдан
Бир көми сәһилдөн чөкинир анчаг.

Тә'нөлөр, гынаглар сәдд олар бизә,
Бәс јыхыб адласаг?
— көрсөләр әкәр?..
Биз гапы ачмышыг өз ешгимизә,
Кечмәјә горхуруг:
— Көрән нә дејәр...

Феврал 1974

◆
Илдырым гәзәблә шығыыр јерә,
Тәбиәт галдырыр дағ галханыны.
Нә јер кинајәли бахыр көјләрә,
Нә көјләр азачыг јердән утаныр.

Беләчә үзләшир инадла инад,
Јенә бир-бирини јерлә көј дујур,
Јаланчы мәрһәмәт, һарајчы имдад
Араја кирәндә, гәзәб сојумур.

Декабр 1973

◆
Бүтүн вәзнләрә сығдым:
Сәрбәст вәзнләрә,
Һечалы вәзнләрә,
Икили-һачалы вәзнләрә.
Гәлиби мә'лум:
Гапылы-бачалы вәзнләрә.
Достлуг вәзнинә сығдым;
Јүкүн ағыр тајына кирдим:
Барыт чәлләјини оддан,
Дуз тајыны чајдан кечирдим.
Бир севки вәзниндә чашдым.
Севмәјә гачыркән,
Севилмәкдән гачдым...

ИЛҒЫМ МӘҒӘББӘТ

— Көнлүмә элэнди пајыз жарпағы...
Мәһәббәт, нә еркән саралдын белә.
— Һәр тәзә чичәјим, јашыл будағым
Даранды сәнни ки, өз әлләринлә..
— Әлләрим, чансыз даш мамыр көјәрдир,
Ачмамыш күлләрә сән нечә гыјдын!..
— Ағрысы индими сәни көјнәдир?
Өзүн ки, мәст олдун, өзүн ки, гырдын..
— Мән өзүм?..
үрәјим, дилләнсәнә бир..
— Инчик мәһәббәт дә илғым кимидир,
Көрүнәр көзүнә.
Күлүмсәр, гачар,
Даһа далысынча ағлама начар...

Март 1974

◆
Јолларда јазылмыш ше'рләр

Бир баш дашы көрүрәм;
сәтир-сәтир газылыр;
Мәрһумун сон үнванына
хатирә — ше'р јазылыр.
— Бу ким ола? —
јанашырам дашјонана.
— Нә фәрги вар..
ја о, даша дириликдир,
Ја даш она...

◆

Сәни танымарым...
Адиңе либасда,
Адиңе јеришдә
Сәнликдән чыхмышдын...
Бәс сабаһ?
Бу ади јеришдән дојсан,
Күндүзү башына гојсан,
Белинә бағласан кечәни...
Беләчә сахласан күндүзү,
Беләчә сахласан кечәни...
Еј һәјат, сән бизи
Мәнәмлик тозундан сахла...
Мәст олан башлары
Арабир һөвкәлә, һөвкәлә, торпагла...

◆

О көзләрә әһсэн, әһсэн...
Сирр көрдүм о көзләрдә,
илаһи сирр...
О көзләр ки, кечәјә дә,
күндүзә дә дөнә билир,
О көзләр ки, онда күнәш сәһәр ача,
Онда күнәш сөнә билир;
Кирпијинин алтындача
Титрәјәни көрмүр бә'зән.
О көзләрә әһсэн, әһсэн...

БИЗ ДЕЖИРИК

ВИКТОР ХАРА ОХУЈУР

Далгаларын үзүндө
Далгасы гана батмыш
Бир китара охујур;
Макеллан боғазында —
Гэфил вулканы јатмыш
Бир китара охујур,
Виктор Хара охујур.

Дунјанын үфүгүндө
Ишыгларын дилиндө,
Уча-уча дағлара
Јаган гарын дилиндө,
Океанлар адлајан
Тажфулларын дилиндө
Бир китара охујур,
Виктор Хара охујур.

Тәбәссүмү нечә ағ.
Сәси нечә дурудур...
Сон дөфә өз ганыны
Сон нәгмәси гурудур.
Синәсинә сөјкәниб —
Саһибини ујудур.
Бир китара охујур,
Виктор Хара охујур.

Јатыр гара әмәлләр.
Гара јухуларына
Батыр гара әмәлләр.
О гара бејинләрә
Гојуб ајагларыны
Виктор Хара охујур.
Көтүрүб јердән онун
Кәсик бармагларыны,
Инди бүтүн әлләрдә
Бир китара охујур.
Инди бүтүн дилләрдә
Виктор Хара охујур.

БИРИ МЭНЭ ШАИР ДЕДИ...

Бири мэнэ шаир деди,
Дондум јеримдә.
Һәр чинимдән

асылы бир
гурғушун тајы.

Дунја мөндөн јер истәди бәбәкләримдә,
Елә бил ки, чанлы јохду мөндөн савајы.

Ағылларын учурумуна үтү чөкмәли,
Үрәкләрин зүлмәтинә енемәк кәрәкди.
Гәләм достум, јахшы раһла әскәр чөкмәни,
Ганлар төкән дишләри бәс ким төкәчәкди.

Бир өлкәнин чајнағындан өлкә салдырыб,
Нечә-нечә бөлүнәнлә бөлүнмәлијәм.
Бир өлкәнин сағлығына бадә галдырыб,
Бир өлкәнин көз јашына бәләнмәлијәм.

Тамаһлар вар, мөгам тапыб орбитә чыхса,
Гит'әләрин көзләринә гор атачагдыр.
Јер шарыны бир нар кими овчунда сыхса,
Тамаһсыјыб, улдузлара тор атачагдыр.

Нечә үмид кәмисини сүрәр ганында,
Бәләдчијә мөһтач олан гәриб дүјғу вар.
Бир гарышга јувасыны дағыданын да
Нә вахтданса Гачарынан гоһумлуғу вар.

Өз шөһрәти һејкәлине дәмир әридән
Вәтәндашын вәтәни дә бир евдир анчаг.
Вәтән үчүн чан әридән, өмүр әридән —
Бир даша да миннәт гојуб, пај уммајачаг.

Додағындан бир јарымчыг үмид доғмајан
Бејни батыг, ағлы јатыг ријакара бах!
Гызыл-гызыл гајчыларла тале доғрајан
О әлләри миз үстүндә ким доғрајачаг...

Ушаг јүклү аналара муштулуг мөндән:
Шаир әли күлүш әкән бағбан кимидир!
Јер үзүнүн һәр күнчүнә јөнәлә билән —
Булуллара нур дашыдан сарбан кимидир!

НИФРЭТ АКТЫ

Сизи,
лэ'нэтимин
гургушун тозуна
булаја-булаја,
Сизи; нифрэтимин
шум-пэршум
тозуна
булаја-булаја,
Сизи, чүр'этимин
гара гајышына
долаја-долаја,
чајырлар дограјан
хышына
долаја-долаја,
Вэ белэ дэ: тапдаја-тапдаја,
гујлаја-гујлаја,
учалдыб
бир тэпэ
күллүжэ
дөндөрөчөјэм!
Бир азча сиздэн
аралы —
таланы,
күлзара, күллүжэ
дөндөрөчөјэм.

Орада

бир бағбан һејкэли
дикэлиб
дејөчөк:

О күллүк тэпэни
арамла беллә!
Беллә, беллә!
Эдалы нидалар,
Нидалы эдалар
торпағын «э'ла чатларында»,
торпағын јумшаг гатларында
нөмрэлэр тутачаг
нөвбэдэн кэнар.
Нөвбэлэр тутачаг
нөвбэдэн кэнар.

Мэн дэ
элимдэ
бу нифрэт актым,
нифрэт чилдим;
Дејөчөјэм чидди-чидди:
Инди ки, олдун
су агзына
јем едэси
хэјанэти, чинајэти
јашатмагчүн бу адэти,
чағыр кэлсин эдалэти...
Еһеј, гулаг гапамајын!
Сизи дејирэм —
азадлыг улдузуна
һүрэн силаһлар!

Сизи дејирэм,
једдинчи гит'э —
Өлүм гит'эси
ахтаран «сэјјаһлар!»
Гэлби зүлмэт, эли ган,

Ишыға күллә атан
Хунтачы бујруглар,
Хәјанәт гујруглар,
Сизи дејирәм!
Чијиндә хурчуну,
Хурчуну көзүндә:
бир оғлу, бир ғызы,
бир гардашы оғлу,
бир бачысы оғлу,
Бахышы оғру,
Јериши оғру,
күлүшү оғру,
мәнсәб оғрусу,
Сәни дә дејирәм!
Әсримдә ән адн,
Ән бөјүк тә'лимат —
Ленин тә'лиматы!
Әлими атыб,
ондан бир чүмлә,
бир силаһ — чүмлә
гапачағам.
һамыһызы бир-бир
доғрајыб чапачағам.

Ја бахтым,
Дејәчәјәм
Ја бахтым,
Јашасын бу јени
өлүм акты!..

БИЗ ДЕЈИРИК...

Биз дејирик: евләри јох,
Дөјүшләри мәһв еләјәк!
Биз дејирик: бәшәри јох,
Силаһлары дәфн еләјәк!
Москванын һәр һидасы
Бу арзуја бир аддымдыр;
һәр чағырышы, һәр һмзасы
Бу арзуја бир аддымдыр.
Сүлһ дејирик! Инсанлыға
Чөрәкдир бу, һавадыр бу.
Капиталла силаһсыз бир
Вурушмадыр, давадыр бу.
Биз дејирик әсримизин
Өз јолу вар, өз сүр'әти.
Сүлһ сөзүнү јалварыш јох,
Күзәшт дә јох, һүчум јазсын
Гој бу күнүн сөз лүғәти.
Бу һүчумун мә'насында
Зәнчирләри ғыран гол вар!
Силаһлары, сынағлары
Батырмаға кедән јол вар!
Јох, демирик силаһ атыб,
Мәсләкдә дә барышағ биз.
Дејирик ки, гәләмләрлә,
Китабларла вурушағ биз.
Гој көјләрә учушларла,

Нәғмәләрлә, чыгышларла
жарышаг биз.

Һәр милләти чағырырыг
Бу нидаја гулаг ассын:
Гој сабаһы гуран нәслин
Һеч бурну да ганамасын!

ВӘТӘНСИЗ МӘҤӘББӘТ

Көздән көзә ахан одла јахынлашдыг,
О да севди,

мән дә севдим,
нә кизләдим...

Ганунларын һасарыны вуруб ашдыг,
Сәрһәдләрин гыфылыны гырыб ачдыг,
Дурдуг бир јол ајрычында.

Бир үрәјин илк јазына кедән јолун.

Бир үрәјин илк јасына кедән јолун.

Мәһәббәтдә јалварыш да, демә, вармыш;

Севән гәлби јалварыш да учалдармыш.

«Һәјатымы — сән күл десән — күл еләрәм,

Сән, күл десән — күл еләрәм,

Өмрүм боју гәдәминә сәпәләрәм;

Истәмирәм дүнја мәнә гызыл олсун,

Истәјирәм бир гаракөз гызым олсун.

Кедим она ад кәтирим сизин елдән,

Көзләринә од кәтирим сизин елдән.

Сизин елдән она әдәб кәтирим,

Сизин елин дәбинчә дәб кәтирим.

Кедим сизин булаглардан ичим кәлим,

Өзүмә бир Лејли дону бичим кәлим.

фәгәт кетмә, кетмә» — деди. —

«Сәнин кими бир гара көз әрим олсун.

Мәчлисләрдә мәним гоша јерим олсун.

Күндөгәнла күнбатанын арасында —

Авропанын харасында, харасында —
Жол дејирсэн — бағлатдырым.
Чај дејирсэн — гурутдурум,
Дағ дејирсэн — учуртдурум.
Сәнә гәдим Шәрг галасы учалтдырым.
Фәгәт кетмә-кетмә» — деди.
Мән дурухдум.

Арамыздан бир хәтт кечди.
Мәһәббәтин көрмәдији сәрһәд кечди.
Дедим јахшы — бир азачыг мөһләт мәнә...
Бу мөһнәти дәф етмәјә мөһнәт мәнә...
...Дедим: јахшы — тутаг инди мән галасы.
Сән дә тикдин мөһкәм сәҗхи галасы;
Мән мәһәббәт фәтеһијәм бу галада...
Гәлбим дејир: «Ај јад елдә галан адам,
Боғулурам, һава кәрәк бирчә үдүм —
Күләјинни тамы кәлә ана јурдун».
Гәлбим дејир: «Бир ичим су... бирчә килә-
Араз сују атәшимә төһфә кәлә».
Гәлбим дејир:

«Һөрүмчәјин јеришиндә:
титрәјир бу гала тағы.
Өзүлүндә вәтән дашы јохдур ахы...
Бүрү Вәтән булудуна галамы сән.
Үрәјини һаһаг ода галама сән».
О, тутулду, о гаралды, долухсунду;
Елә бил ки, су сәнәји долу сынды;
Су алышды, су данышды сахсылара,
Сахсылар да һарај салды ағ сулара:
«Бир гәрибә көнүл ачдым,
Ағлыма нә ағыл кәлди?!
Онун вәтән мәһәббәти
Мәһәббәтдән ағыр кәлди...»

НАҒЫЛ

Дејирәм әлим чата:
Бир кәмәнд атам
Кометдән, шимшәкдән
Ишыг јаллы
бир көһлән оғурлајам,
Чапыб, чапыб, күнәши
көјдән оғурлајам.
Тәшвишә дүшә
Нечә кәнд-шәһәр,
нечә өлкә оғрулары;
Нечә мүстәмләкә оғрулары;
Көрәләр: көз ишығында,
Үрәк ишығында,
Арзу-үмид ишығында,
Јашамаг нечәлијини.
Көрәләр: сарајлар,
Күрсүләр, сечкиләр кечәлијини.
Күнәш голтуғумда —
Оғру бир ушаг кими,
гачыб, гачыб
Нечә систем сонсузлуғуну өтәм,
Қаинатын елә бир күнчүндә
Күнәшин үстүнү өртәм
Ки, бүтүн планетләри әләсәләр,
Бүтүн улдузлары
әлдә чыраг еләсәләр,
Тапмајалар күнәши,

БИҢАНЭЛЭР ИГЛИМИ

ШӨНРӨТӨ АТЫЛАН КҮЛЛӨ

Илжа Чавчавадзени өлдүрөн күллө
инди онун ев-музејинде сахланылып.

Бир дэрэ бағырыб күллө сәсиндән,
Ачылыб дөшлөрдә жарған-јаралар.
Бир гаја һелләниб дағ зирвәсиндән,
Бәлкә шаири јох, ону вуралар.

Чыхыб мөһвәриндән фәјтон чархлары,
Атлар көј гашыјыб дырнагларыјла.
Сәксәнмәсин дејә күрчү дағлары
О, боғуб сәсини додагларыјла.

Гырмызы пүскүруб вулкан синәси,
Ағачлар гырмызы јарпаг кәтириб.
О күн дүшмәнини алган синәси
Өзүјлә евинә гонаг кәтириб.

Дөшүндә јатмајыб гурғушун гонаг,
Кешикчи дајаныб ев саһибинә.
Бахырам, боз кини инди дә ојаг...
Горхур ојадарлар, ојанар јенә...

Ујујур бир евдә илһам, хәјләт,
Шаир ајры дејил өз милләтиндән;
Шөһрәтин јанында душтаг хәјанәт
Нечә дә әрими́р хәчаләтиндән.

О, мәнә чох таныш көрүндү, дајан!
Нечә јүз илләрин күлләсидир о.
Бәлкә Нәсимини дабандан сојан
Чөллад бычағынын гәлпәсидир о.

Бәлкә дә јаыныб јөнәлиб бура
Дантес күлләсинин тәпдикләриндән.
Гафгазда сағ галан Лермонтовлара
Тушланан түфәнкин тәтикләриндән.

Сабирә тушланан һијлөләр һәрдән
Низәјә дөнмәји бачармајанда,
Тифлисин хәјанәт музејләриндән
Сифаришләр кәлиб јәгин о анда.

Бахырам, бир хурма дәнәси бојда
Бир күллә нә дондан нә дона кирир.
Бә'зән бир елатын гурдуғу тојда
Мин иллик адәтин гојнуна кирир;

Сүрүнүр шөһрәтин гујруғунда о,
Кечи́б дивар олу́р, јери кәләндә.
Бир аз аралы дур, аралы, гатсо,
Гурғушун көјәрир шаир көрәндә...

ФИЛЛЭРИН ӨМРҮ

Амандыр, филлэрин өмрүнү горујун.
Филлэри јашадан
    иллэрин өмрүнү горујун.
Тәбиәт һөкмүндә дөнүклүк еләсә,
Күч јатса, күчсүзләр чевиклик еләсә,
Филлэрин јашына сусајан түлкүләр,
Довшанлар, чаггаллар, порсуглар төкүләр,
Филлэрин өмрүндән борч алар,
    чығаллар,
Филлэрин јашына шәрикли чыхарлар.
Һәлә бу түнлүкдән
    бир нечә јал узаг
Думанлар јелкәни јалгузаг
Уларты салса ки: «фил нәдир,
Јүз әлли ил нәдир,
Бу филин,
Бу јүз әлли илин
    кечәси мәнимдир...»
Түлкүләр балталар, порсуглар ешәләр, —
Довшанлар әл чалар:
    дәфн олсун мешәләр!
Әмр олар: «чевирин, ашырын дағлары,
Филләрә јүкләјиб дашыјын дағлары».
Амандыр, филлэрин өмрүнү горујун...

«ДАШ ГАЈАДАН БӨЈҮКДҮР»

Бир и мәнә дејир ки:
— Даш гајадан бөјүкдүр!
— Нечә јә'ни, ај адам, —
Даш гајадан бөјүкдүр?!
Онда кәрәк дејәсән:
Гоз тајадан бөјүкдүр!
— Валлаһ, бөјүкдү, валлаһ...
Бир гозу сындырарсан,
Бир әләмә сәс еләр.
Анчаг бирчә кибритин
Бир тајаја бәс еләр:
Әләм хәбәр тутунча,
Күл олар гара јонча...
— Бәс даш-гаја һесабы?..
— Елә о да еләди,
Бир гајаны гирыпча,
Әзинчә сындырынча,
Һазырды бир әлләмә —
Наллајарам кәлләнә!..
Биринин далысынча
Даш атмалы оlanda,
Биринин гапысыны
Бошалтмалы оlanda,
Бирисинин бөјрүнү
Јумшалтмалы оlanda,
Де көрүм, онда гаја
Тезчә јетирми һаја?

Даш исә ја чибиндә,
Ја бурнунун дибиндә...
Һә, нечәди, инандын
Даш гајадан бөјүкдүр?
— Бәли, бәли — дејирәм
Даш гајадан бөјүкдүр!
Бир јердә ки, бу бојда
Баш гајадан бөјүкдүр, —
Даш гајадан бөјүкдүр...

Јанвар 1973

ЧИНАРЛА СӨҮБӘТ

Гоча чинар, бу сәс мәни бездирди, эзди,
Отагымы, јатагымы һараја дартым,
Бабаларын руһу мәнә «сағ ол» демәзди,
Јохса сәни дүшмән кими балталајардым.

Сәһәр-сәһәр көј будаглар бомбоз бозарар,
Көј јарпаглар боғуларлар боз чивилтидән.
Јухума боз даш атылар, көзүм гызарар,
Кишләјәрәм, дашлајарам сәрчәләри мән.

Перикәрләр; ири бом-боз арылар кими
Топаланыб көј чинары тутарлар јенә.
Сәһәр-ахшам чив-чивләри дидәр бејнимми.
Сәсләр дөнәр ағачдәлән димдикләринә.

Гоча чинар, боз сәрчәләр нә чохду белә,
Сарыкөјнәк, һачагујруг, сығырчың һаны?
Јүз илләрлә јүз нәғмәли бирини динлә,
Бир ан ешит бир нәғмәли јүз охујаны!..

Гоча чинар, безмәдинми бу ејни сәсдән,
Еһ, сәнинчүн гырғы да бир, гумру да
бирдир.

Инди көрән һансы евдә,
һансы гәфәсдә
Јазыг бүлбүл бағ истәјир, будаг истәјир.

Көзэл гушлар говулублар сөздөн, ше'рдөн,
Көзэл гушлар көчүб кетди гапы-бачадан.
Гоча чинар, безмәдинми боз нәғмәләрдөн,
Гоча чинар, сәрчәләрин сусачаг һачап?

ГУЗУ

Киминсә әлиндә сыјрылды бычаг,
Иштаһлар әмлији диричә једи.
Сарылыб гузунун бојнуна ушаг
«Јазыгдыр, кәсмәјә гојмарам», — деди.

Бахмајыб ушағын көз јашларына,
Кәсдиләр гузуну, селләнди ганы.
Ушаг фит јоллады јолдашларына,
Ушаг һарајлады өз достларыны.

Дедиләр бишәндә дириләр гузу,
Ушаг да инанды, овунду, дурду.
Ушаг инадыны кабаб гохусу
Кизличә-кизличә овундурурду...

Һардаса дил ачды бир чобан неји,
Һардаса бир һәзин булаг ағлады.
Киминсә талеји гузу талеји,
Киминсә далынча ушаг ағлады...

◆
Чохдандыр ачмырам гөзет гапысы,
Чохдандыр масамын чибләри шишиб,
Киминин тојудур, киминин јасы:
«Еһ, јәгин котаны даша илишиб..»

Кағызлар ичиндә һарајым, чарым,
Кағызлар ичиндә һәјатым әсир.
Бәлкә дә азаркеш охучуларым
Шәклими ахтарыр, шәклими кәзир.

Јенә бу минвалла јоллар чәкәчәк
Мәним бу Фәрһадлы, күлүнкү
пешәм.

Мәтаһы көһнәлән алверчиләр тәк
Базара гачмаға тәләсмәмишәм...

БИКАНӘЛӘР ИГЛИМИНДӘ

Мән арабир:

гајғыларын

гајғысындан биширәм.

Гачыб гәсдән:

биканәләр иглиминә дүшүрәм.

«О иглимин көлкәси бир,

Күнү бир.

Орда һава бүросуна

ләгәјдлик дејилир.

Көрүрсән ки, чығылдады

бир топ һава далғасы,

Хәбәр верир башсыз һава дарғасы:

«Ләгәјдлик бүросунун тәбиринчә

Көзәл-көзәл сөз јағачаг бу кечә,

Көзәл-көзәл вәд јағачаг бу кечә.

Гурбан кәсин,

Филанкәсин

фикри ајдын олачаг:

«Данышарыг», «бахарыг»,

«Көрәк», «бәлкә» вә «анчаг»...

О иглимдә фәсилләрини

Кәлишләри билинмәз,

Кедишләри билинмәз.

О иглимдә фәрги јох:

Нечә кејин, нечә кәз —

Истәјирсән сон дәбни

парчасы бил думаны,

Истәјирсән баша кејин туманы.
О иглимдә фәрги јох:
Бир гадынын күрәјиндә
Ја самовар сызылдасын,
Ја да көрпә мызылдасын.
Биканәләр иглиминдә
Көј үзү дамар-дамар,
Көјдән јерә буз дамар.
Көзләр олар буз сәһрасы,
буз чөлү,
Јеријәнләр буз өлү.
Бу көзләрин ичиндә
јорулар хизәјим.
Сојујар үрәјим.
Бир лә'нәт демәкчин бунларын —
Бу тозлу,
бу дузлу,
бу бузлу јолларын
һамысына, чәмисинә,
Әл еләјиб, гачырам
Ленин Бузгыран кәмисинә...

ТӘӘССУФӘ ТӘӘССУФ...

Дүнән бири вахтсыз көчдү дүнјадан,
Тәәссүфләр үнванына ахышды.
Сәхавәтләр кәлам гапыб дурмадан
Надирликдән, гадирликдән данышды.
«О надирин, о гадирин үстүнә
Ким кедәчәк?» — бири галхды ајага...
Тәәссүфләр дада чатды,
Бири галхыб әл узатды:
«Губарымыз чох ағырды декинән,
Бу һавада һаһаг өлдүн, ај гага»...

ГУРД ХАСИЈЈЭТИ

(Овчу сөһбөтләриндән)

Гурдлар јатышарлар ағыз-ағыза,
Гурдлар бир-биринин көзүндә јатар.
Дөнүб өз јанында керижә бахса,
Гурд өз баласына диш чаггылдадар.
Кечә гурд јухусу гурд јухусундан
Чимир дә истәмәз өз горхусундан.
Сәһәр думанында биркәләшәрләр,
Ахшам торанында биркәләшәрләр.
Кирәвә-марыгда јатар бириси,
Итләрин башыны гатар бириси,
Гузуну дәрәјә дартар бириси...
Биркә кејишәрләр, дидишдирәрләр.
Биркә јејишәрләр, дидишдирәрләр...
Пахыллыг ачлығы башлар јенидән,
Гурдлашар гајалар — дашлар јенидән.
«Гурдлар јатышарлар ағыз-ағыза,
Көчүр бу сөзләри, көчүр кағыза,
Оху адамлара,
Бир һикмәт ара...»
Овчу һеј данышар гулаг асарам,
Кизли көчүрәрәм, киәли јазарам:
Јашар мин илләрлә бу гурд хисләти,
Үтүјә, үлкүјә, гәлибә кәлмәз!
Анчаг, гәрибәдир, гурд хасијјәти
Бә'зи адамлара гәрибә кәлмәз!

КҮНДӘЛИК СУАЛ-ЧАВАБ

- Нә вахт бөјүјүрсән?
— Бөјүјәм ки, мән!
Гырхы һагламышам,
Бундан да бөјүк!..
— Јох, һәлә биз дејән бөјүк дејилсән,
Јанына кирәндә гапы дөјмүрүк...
— Нә вахт сәјирдирсән
гара машыны?
— Јоллары јормајыб ајағым һәлә!
— Нә вахт чоһалдырсән
бәс маашыны?
— Гарныма енмәјиб дамағым һәлә!..

Јүкләр кәвәзәләр үрәк јүккүнү,
Нә дејим бу ағлы думанлара мән.
Адичә бир инсан бөјүккүјүнү
Таныдам бу тәһәр инсанлара мән...

ГУМАНИЗМ

Нэ гэдэр, шөһрәтим саяса јериндә,
Ипәк гајғылара бүрүнән оллам.
Сәнин көпүкләмән тә'рифләриндә
Јелкән ачанларын бири мән оллам.

Чатар «сәхавәтин» күнаһ өртмәјә,
Истәр јүз һүнәрим баша вармасын.
Бирчә чәсарәтим сәни өтмәјә
Јүјән кәмирмәсин, баш апармасын...

ЈУХУ

Гәрибә бир јуху көрдүм бу кечә мән,
Гопуб гачмаг истәсәм дә
бу кечәдән,

Бачармадым.
Көрдүм мәни дәфн еләјир
беш-он адам.

Мән өзүм дә
мәзарымын кәнарында дајанмышам.
Дејирләр ки, мәнә бујур:
«Дүш, өлч көрәк гәбрини бир!»

Севинирәм:
нә ишыглы, нә кенишдир!
Һеч олмајыб бу дәскаһда евим мәним.

Қимдир, белә севиб мәни?!
Бир хысылты ешидирәм:
— Мән газмышам, мән газмышам...

— Сечәммирәм, кимсән ахы,
— Мән — хәјанәт достунам ки,
танымадын?

— Танымадын!..
Бирдән мәни боғур һирсим;

Гышгырырам: «Өзү газыб, өзү кирсин!»
Һарајыма күләкләри чағырырам,
Мәрд әлләрдән күрәкләри
чағырырам.

«Кәлин, кәлин: дәфн еләјәк бу иблиси».
О, гејб олур, јоха чыхыр сәси-изи.

Јүјүрүрәм далысынча:
«Һеј, гојмајын ону гача!»
Ајылырам, севинирәм: өлмәмишәм...
Өлмәмишәм... еј достларым, сиз архајын...
Јох, достларым,
Хәјанәти јухуда да јахалајын.

Феврал 1971

БИР НАТИГӘ ТӨВСИЈӘ

Көр һәлә дөшүнә јатырмы бу дағ,
Күрсүјә дөндәрәк о гар зирвәни!
Бәлкә дә бу гәдәр нитгчил олмағ
Нитги батыглыға апарыр сәни.
Тут бир әлләмәнин даш биләјиндән,
Ат һара кәлдисә — көзү јумулу.
Чүчәрән алгышлар көбәләјиндән
Гапыб чибләринә, төк јумру-јумру.
Сонра пилләләри ен чырһачырла,
Бығыны тумарла, тумуну чыртла...
Јенә дә дәрәләр гыжылтысында,
Јенә дә мешәләр мышылтысында,
Јенә дә гарғалар гарылтысында,
Јенә дә довшанлар хорултусунда...

ЕЛ ҮЧҮН АГЛАЈАН...

Гоншуда аглајан бир ушаг
Лухума даш атды
бу кечә.
Фикримдә гәрибә
дујғулар ојатды бу кечә.
Өзүјчүн аглајыр инди о,
Көр нечә хошбахтды:
Ата да ојагды,
Ана да ојагды!
Дәрдини гапмаға мүнтәзир
Ики гәлб —
ајаг үстдә әсир...
Бәс сабаһ көрәсән,
бәс сабаһ
Бөјүјүб ағласа о ушаг?
Онун көз јашына
гоншу олан тапылачагмы?
Онун ел дәрдинә гошулан
тапылачагмы?
Јохса ки, она да мәним тәк
Бир маңгал дејәчәк:
— Һајла, бала, һајла...
— Ај уста, Пирғулу әминин хышы
Илишиб даша,
Гој гачаг јапышаг...
— Һајла, бала, һајла!
Ел үчүн аглајан көзсүз галар...

Сыхырам бу сөзү овчума,
Дағылыр әлимдән, төкүлүр шума.
Бир дәни дүшүб
галыр јаддашымда...

Бир учгун башында
Аглајырам бир күн:
һи, һи...

Өзүнү јетирир
Мәшәди Ибраһим.

— Нәди, бала, нәди;
Нә ванәвсәди?..
— Фатма халанын бирчә инәји варды,
Ону да сел апарды.
— Јүјүр нахыры һајла, бала,
Ел үчүн аглајан көзсүз галар...

Бир күн дә су үчүн
Енирәм чаја.

Бахырам о таја,
Көрүрәм алышыб
јаныр бир зәми.

Гышгырыг салырам:

— Ај әми, ај әми,
Кәл, кәл...

— Нә олуб, кәдә?

Нә олачаг,
јаныр бах!

Башыма бир селә гапаз,
Бир јумру

јумруг
Еһмаллы илишди...

(Бунлардан бир нечә чүтү дә
әввәлләр дәјмишди...)

Ојатдын — әмини, ојатдын!
Ојатдын, фикриндә бүкүлүб
Ујумуш гәмини, ојатдын!
О вахтдан көзләрим

пис көрүр, бала.

Фәгәт сән агла!

Бөјүјүб ағынла агла!

Көзүндән елләрә су чәкән

әрләри

Ујутмаз нағыллар.

1969

БИР АҒАЧ ЈЫХЫЛДЫ

Бир ағач јыхылды јол ғырағында,
Бир һәнир јох олду јол ғырағындан,
Бир икид гамәти кәрилди јерә,
Бир кәлин сачлары сәрилди јерә.
Бир булаг ағлады һеј хысын-хысын,
Тутулду көзләри о јетим гызын.
Гырычы ғырғылар марыг итирди,
Балалы сәрчәләр горуг итирди.
Бахышлар зилләнди о ашан јерә,
Бир заман нәш'әләр топлашан јерә
Бахдылар: тәәччүб...
Бахдылар: тәәссүф...
Бир вахт көлкәсиндә тумарланарды,
Бир вахт көлкәсиндә хумарланарды,
Онлар, о биријәр,... сәнләр вә мәнләр...
Оун көлкәсиндә динчлик әмәнләр
Дибә ојуланда көрмәзди ону,
Дибә јујуланда көрмәзди ону.
Көкү әзиләндә титрәмәсиндән,
Зоғу кәсиләндә бүдрәмәсиндән
Зөвг алардылар.

Онда бунлар нәјди? —

әјләнчәјди.

Ону нечә сәптә ганырардылар,
Голлу-биләклиләр танырардылар!

Онда бунлар нәјди? —

әјләнчәјди.

Талеләр учуран бу «әҗләнчәләр»,
Бу «гәлби инчәләр, руһу инчәләр»
Елә бахарлар ки, донар көзләри,
Донар бахышлары, донар өзләри;
Голдан җапышана тәәччүбләнәр,
Гычдан җапышана тәәссүфләнәр...
Елә һеҗрәтләнәр, һеҗрәтләнәрләр,
Елә һеҗрәтләрдә һеҗрәтләнәрләр.

АТАМЫН КИТАБЫ

(поема)

Биринчи е'тираф

Атам Инфил Ибраһимова
һәср едирәм.

Вармы, бир сөзүмдән вармы кам алан?!
Күн кечир, өмүр дә гуртарасыдыр.
Елә фикирләрим һеҗ комаланан,
Елә һеҗ дағылан гум таҗасыдыр;

Бир гуру, бир сонсуз сәһра мәнимдир.
Сәркәрдә күләкләр, әмрини бујур!
Мәним һәр зәррәмин инадында бир
Гасырға ујујур, туфан ујујур.

Бу торпаг үстүндә өмүрлүк варам,
Әзилсәм, торпаға дағыласыјам.
Нә вахтса дикәлиб булуд җарарам,
Нә вахтса көјәриб дағ оласыјам.

Һамымыз вәтәнин бир даш парчасы,
Өзүлү тапылды — ким онун олду.
Бу торпаг киминин гумаш парчасы,
Бу торпаг киминин буз дону олду.

Фикирдир җер үстә саралмаз зәми,
Фикир гураны да фикир дағыдыр.

Бу торпаг үстүндө битөн Низами
Бөшөрүн эн уча фикир дагыдыр.

Һәр күлөк ағзында бир сөмтө варсам,
Ачылмаз ше'римин гызыл дан јери.
Әкәр јер үзүндө Низами варса,
Фикир дартымыдыр фырладан јери.

Бу торпаг нә дағлар дикәлдиб, аллаһ!
Бу торпаг учрумлу, дәрәли, нәли...
Бурда көзәллијин һүснүнә алдан,
Бурда көзәлләр дә торпаг синәли;

Оғулар доғублар — гаја дурушлу,
Чанлылар доғублар — мағара гарын.
Һәлә тарихчиси бир сәмсәм һушлу
Күлөкдир бу гәдим мағараларын.

Сән дә бах, еј ағзы көпүклү «чылғын»,
Дүнән дә барлыјды бу бағча, бу бағ.
Гапыб үнванлара гәфил атдығын
О дашын әјил бир јазысына бах;

Баба кирпидир онлары јазан,
О даш гијафәли сәсләр нә дејир:
Бу күн дүнәннини аз таныјырса
Бу һәлә дүнәннин күнаһы дејил!..

Алов дағлары вар үстә бу јерин,
Онун бир зәррәчик гору сан мәни.
Гәләмим, Низами һикмәтләринин
Тә'нә дашларындан гору сән мәни!

Икинчи етираф

Јенә фикирләрим ганад истәди,
Јенә дүшүнчәләр гафиләнди.
Бир ата үрәји өвлад истәди
Килејләр үстүмә гәфил әләнди.

Санки пәнчәрәмә бир гара гаргыш
Гонуб, сөјләди ки: үзүл әданла!
Јен торпаг үстүндә торпагдан даныш,
Јен торпаг үстүндә өзүпү данла.

Нә гәләм дилинә сығышмыр бу сирр,
Нә кағыз синәси бу сәсә мәһрәм:
Бир ата һәсрәти јолларда әсир,
Мән дә Парисләрдә мөвзу кәзирәм.

Мән узун кечәннин гаранлығында —
Узаг дағ дөшүндә јанан бир очаг;
Кечиб дәрәләрин торанлығындан
Мәним аловума әл чатмајачаг.

Елә һеј јанарам тәк өзүм үчүн,
Торпағын бозаран һәсири оллам.
Һычгырыб-һычгырыб мән ичин-ичин,
Гарагуш күлөкләр әсири оллам.

Һансы јарғанаса дағылар күлүм,
Јерә јанышмаға јағыш истәјәр.
Гангаллар дибинә јығылан күлүм
Ата очағындан чағрыш истәјәр.

Мәни танымаса очаг дашлары,
Мәни гајтармаса очага бахтым, —

Сыјыр мээарыма бычаг-дашлары,
Мэни туш еләмэ о чага, бахтым...

(Јенэми иллэрин далынча гачым,
Охујум дэрсими очаг башында,
Хош көрдүк, нэнэмин урвасы, сачы;
Нэнэмин эрсини, очаг башына...)

Арабир исинэ, көклэнэ билэ
Көнлүмүн һэр сими очаг башында.
Бир дэ јаддашыма һөкк едэ билэм
Бабамын сэсини очаг башында.)

Бир эсим күләјэм, бирчэ дил одам;
Ганадлан, еј көнүл, дағлара һајды!
Еј мэним көлэчөк бир гарыш одам,
Бир гаја дибиндэ јерин олајды...

Дағла үз-үзэ

Дејирлэр бу дағын беш милјон јашы,
Бу чајын үч милјон јашы тамамдыр.
Кеолог гардашым, алим гардашым,
Сыјыр инадыны, мэни инандыр!

Мэни инандыр ки, беш милјон илдир
Чанлыја, чансыза анадыр бу дағ.
Јағыш әјирмәјэ булуд-чән дидир,
Јағышдан булуд-чән јарадыр бу дағ.

Мэни инандыр ки, о әјилмәјән
Дағлар бабалара вүгар верибди.
Чајлар Бетһовенэ, Узејир бәјэ

Симфонија верибди,
Гатар верибди.

Нечэ милјардынчы илдэ
дедин сән:

Кәсилиб итәчөк дағларын нәсли?!
Һамилэ үмманлар галыр, дејәсэн;
Бу һөкмү вермәјэ ағлын тәләсди.

Үмманлар дағлары удар, битирәр:
Дағ ағлар — көз јашы чыхар дизинэ.
Чајлар үмманлара сораг кәтирәр,
Дағ—һәјат өзкәјэ, гөним өзүнэ.

Мән уча дағлара бабам демишәм,
Әркөјүн балајам дағлар јанында.
Зирвэләр гашына јувам демишәм,
Әјилмәз галајам дағлар јанында.

Икид башларыдыр — уча дашлары,
Дағлар нәр учалдар, дағлар нәр олар.
Һәрдән дәрәләрә учан дашлары
Даш алтда кизләнән намәрдләр олар.

Дәрди дэ улудур һәр улу дағын,
Дағлар да күлүмсәр хош күнләр кими.
Зирвэләр әлчатмаз, зирвэләр јахын —
Һөмерләр, Дантеләр, Пушкинләр кими.

Мэни инандыр ки, беш милјон илдир
Дағлар әјилмәдән тох дурур белә.
Мэни инандыр ки, үч милјон илдир
Чајлар нәғмәсини охујур белә.

О даг тохтаглыгы,
Чай ишлэклији
Инсанлар јашадыб,
Ондан да даныш!
О гаја шахлыгы, дэрэ тэклији
Инсанла гошадыр,
Ондан да даныш!

О даг этэјиндэ,
о чай јанында

Бир гоча јашајыр —
Јүз јашы тамам.
Онун үрэјиндэ, онун ганында
Нэ тэлтифэ уму,
Нэ паја тамах...

Бэлкэ дэ бир кэлмэ дузлу сөз истэр,
Бэлкэ дэ бир гэфил салама мөһтач.
О неч нэ истэмэз,
Тэк, сүфрэ үстэ
Палчыг дахмасынын гапысыны ач.

Алтыны галајар гара чайданын,
Јанар сапылчада јағы
нэ гэдэр.

Узанар сөһбэти агаран данын
Улдузу башына јағана гэдэр.

Көзалты: бир онун эллэринэ бах,
Палыддан јонулмуш шанаја бөнзэр.
Ахшам, чорабындан овдуғу торпаг
Јығылса, бир илә тәпэ дүзэлэр.

Сүз ону алнындан чәнэсинэчөн,
Гырыш архларыны сејр елә бир-бир:

Санки бу низами поэмаға
гәсдән
Өмүр — тәрсинэ бир дырмыг чәкибдир.

Илкин көрүшдүјү сәһәр меһидир,
О да кумулданар,
бу да — арамла.

Илкин севинчи дэ сәһәр шеһидир,
Јашар көзүндэ дэ икичэ дамла.

Ајаг пәнчэлэри јатмыр торпаға, —
Әјилиб иллэрлэ хыш дабанында.
Јетмиш ил, сәксән ил батыб торпаға,
Сазаг — илијиндэ,
Гыш — дабанында.

Кечэ чобан олуб,
Күндүз бичинчи;
Нөвбэ дәјишибдир чомагла дәрјаз.
Һарда икинчиди, һарда биринчи
Фәргинэ вармамыш,
Фәргинэ вармаз.

Бир ону билиб ки, чөлдэ бир евдир.
Торпаг ушаг кими
элэ бахандыр.

Өзүнү ата да,
итэ дэ севдир;

Әл күнэш,
һалан шеј күнэбахандыр!

О эллэр мөним илк әлифбам олду,
Торпағы чөлбәчөл,
дәрәбәдәрә
охутду мәнә.

Чајлары
бәнд-бәнд,
                    бәрә-бәрә
                    охутду мәнә.

Чијни от шәләли,
Одун шәләли,
Учруму, јошушу
                    охутду мәнә.

Ашрымда — туфаны,
Кәдикдә — гары,
Селабда јағышы охутду мәнә.

Сәһәр аязында буз кавананы
Чијиндә дартмағы — охутду мәнә.
Дәли чөнкәләри гулагламағы,
Котана чатмағы — охутду мәнә.

Ахды илијимә јағыш нағыллар
Дағлардан әбәди нәсиһәт кими.
О сәс гулағымдан асылы галыб
Нәнәмдән галма бир вәсијјәт кими.

Тәбиәт өзү дә бир китабхана,
Һәр дәрә мәктәбдир, һәр дағ мүәллим.
О илк ана дилим, о китаб—анам,
Бир дә әлинизә јетәрми әлим?

Илк дәфә атамдан ајрылдығым күн,
Чөлчү һәјатындан ајрылдығым күн
Көзүмдән әбәди асылмыш әсәр,
Ким чәкиб, ким јазыб,
                    ону демәзләр...
Илк дәфә атамын көзләриндә јаш,

Деди: кәл өпүшәк, а чүтчү гардаш!
Даһа дүш — сөјләди — бојундуругдан!
Деди: чыхма сөздән,
Чыхма бујругдан!
Мәктәбә кедирсән,
Кет, ишыг оғлум!
Сабир бабан демиш:
                    јарашыг оғлум!

Чөлчү ајағларым дүшмәди һејдән,
О күндән балача,
                    гырмызы һејбәм,
Бир көзүндә китаб,
Бириндә чөрәк —
Чијинмдән дүшмәди,
Јолландым чөлә.

(Илк дәфә көрдүм бу охујан гушлар
Дејәсән һеч мәни танымамышлар!
Мән инди онлардан чох охујурам,
Онлар нә, чајлардан чох охујурам!
Сојугун, сазағын гулагларыны
Һәлә мән бурмаг да өјрәнәчәјәм.
Гәфил долуларын ајағларыны
Арабир гырмаг да өјрәнәчәјәм.
Архлар даралачаг мән аллајанда,
Јохса та бу мәктәб нәјимиш онда.
Ән бөјүк арзума јетирәм демәк,
Улдузлары сајмаг өјрәнәчәјәм.)
— Бу күн нә өјрәндин дәрсиндән, бала?
— Чөп сајмаг, ата!
— Һә... онда бу күлүнк,
Бу да ки, балта...
Чырма голуну,

Богазла дөшдәки јемшан колуну;
Сонра да он дәнә дүјүнсүз чубух,
Беш чүт дә самылыг
Үт, арадан чых...
— Бу күн нә охуруз?
— «А» һәрфи, ата!
— Атанын атасы... Ата бах, ата!
Атыл, афтафаны апар ат арха.
— Нијә атым, ата?
— Атма, апар долдур!..
— Бу күн нә охурун дәрсиндән, бала?
— «Б» һәрфи, ата!..
— Ба... онда баламын бармағы балды...
Булагда баш-башды
балдырган — балдыр...

Јүјүр дәстәлә...
— Бу күн нә охуруз?..
— «Д» һәрфи, ата!
— Демәк, дәрјазы дөј — дејибләр, дәдә...
Мәним чөл әлифбам маңгал дилиндә:
«О» кечдим — демәли орағы јағла,
«Ч» кечдим — демәли, чүтү гулагла...
Нә јахшы! Әлифба «А»-дан башланыр,
Атадан башланыр,
Анадан башланыр...

Беләчә гуртарды чөл әлифбасы,
Дәјишди кет-кедә шакирд либасы.
Даһа аз көрүрдү үзүмү атам,
Даһа баш ачмырды дәрсимдән атам,
Анчаг о әввәлки һәвәси варды,
Нә гәдәр охусам гулаг асарды.
Дејәрди: «сөзүмә бахмајыр һушум,
Дејәсэн бир гәдәр ахсајыр һушум»

Бу гәдәр китабдан, охурун, аддан
Јадында галмышды јалһыз үч адам:
Онлары китабсыз әзбәр билирди —
Ленин, Нәриманов
бир дә Сабирди —

Јаддаш достлары.
Анам охумушду Сабири она
(Анам да јазмышды өз јаддашына
Һарданса, нечәсә... билирди әзбәр —)
Сәрт киши арабир ону әзизләр:
«Валлаһ, ганаузул кәлир гырмызы,
Сабири дилләндир, а Маһмуд гызы».
Хошуна кәләрди: «Әкинчи», «Фәһлә»
Јүз јол да динләрди ејни фәрәһлә.
Бәс Ленин, Нәриман һардан танышды,
Дејәрди: бир јердә јер шумламышыг.
Дәрјаз көтүрмүшүк, бичин бичмишик,
Таја көлкәсиндә овдуг ичмишик, —
Дејир зарафатла; јох, чидди дејир:
«Ленин кәндимизә кәлибди, — дејир, —
Балам, бу мәктәби ким кәтирди бәс?
Гануну, әдәби ким кәтирди бәс?
Нәриман данышырды онун адындан...
Кәрәк, Маһмуд гызы, чыхмаз јадындан?..»

О заман көз ачыб —
Беш гардаш-бачы:
Көрдүк бир шәкили,
Севдик бир ады.
Дедиләр:
бу улу Ленин бабады.

О заман биз белә тәрбијәләндик,
Сонра башымыздан чох јелләр есди,
Бир күн башымыза одлар әләнди.

Һашијә

О бајраг көтүрүб шура кәләндә,
О, бајраг көтүрүб јоллара чыхыб
«Аловунчу», «одунчу» илләрдә.
Ғоһум-әграбаны башына јығыб,
Ғызыл өкүзләри ачыб төјләдән,
Кишнәр кәһәрини чәкиб ејлә дә
Колхоза кәтириб

отузунчу илләрдә.

(Патрон дашыјыбды Нәбијә һәлә
Кечән әсримизин сон илләриндә.
Буну хатырладым елә беләчә,
Нә вахтса гәләмим она дөнәчәк)
Олуб, гоншујла да кәлиб үз-үзә
Бир гарыш чәпәрин сәрһәдди үстә.
Дәјәнәк чәкибләр, јахалашыблар,
Анчаг бәрк мәгамда јухалашыблар;
Демәјиб о буна, бу да ки, она:
Сән гыјгачы бахдын филан үнвана,
Сән филан гәлјана түстүсүз, — дедин
Сән филан кәлама истисиз — дедин».
Онлар көјә бахыб, булаға бахыб,
Тохума, зәмијә, ораға бахыб,
Бә'зән анд ичибләр: «Дурулуг һаггы...»
Бундан уммајыблар бир гуллуг һаггы...
Ғырхынчы илләрә долу дүшәндә
Ғочалар күркүнү бәләди кәндә.
О да башлады өз рәнчбәрлијинә,
Һәр гарыш торпаға гәһмәрлијинә.
Памбыг— гов гопарыб, о, үст-башындан
Ғоншуја од верди чахмаг дашындан.

Нөвбә кәлди,
Нәнәм ачды боғчасыны,

Нәзирләри садалады сары сандыг;
Нечә гардаш, гардаш оғлу,
Доғма оғул јола салды.
Шәләсини өзү тутуб,
Нечә нәфәр кәнд оғлуна
Түтүн вериб, уғур деди.
Атасынын далысынча кедәнләрә
Ата кими оғул деди,
Ғәбир газды

тәнһа өлән гарылара.

Бухов вурду —

Ара-сыра

әрсизләрин инадыны гыра-гыра

Баш апаран

Икиајағлы ајгырлара.

Һолавар

Сәһәр јыртды јахасыны,
Ғајла көрүм, нодах балам!
Нишан өкүз, јана чәкмә,
Чубуг чәкәр будаг балам.

Ала өкүз бәрәкәтим,
Арпа јери нә бәркиди!
Көј ағлады — јер күләчәк,
Дәһнә чевир, бәрә кәтир.

Јери-јери, хышым јери:
Јенир дағдан ғышым, јери.
Јазмагдан һеј јорулмадым —
Кағызымды бу шум јери.

Бу торпаг, пилә торпаг,
Дилини билә торпаг!
Торпаға күл төкмәдин —
Дөнәчәк күлә торпаг.

Җолавар, дәдә малым:
Дилләндир, гәдәм алым,
Гада-бала жүклүсән,
Торпағым, гадан алым.

Ағсаггал

Күнәш кайнатын ағсаггалыдыр,
Онун һәр әмринә йер-көй мүнтәзир!
Дағлар тәбиәтин ағсаггалыдыр,
Нәфәси кәләндә мешәләр әсир.
Аталар евләрин ағсаггалыдыр.
Аталар, ишығы ев — кайнатын.
Аталар, вугары ев-тәбиәтин.
Көзә көрүмәдән аллаһлығы мән
Аллаһдан да җахшы апара билләм.
Оғулсан, Аллаһ ол көз габағында.
Ағсаггал — торпагда көз аллаһыдыр!
Ағсаггал — биринчи сөз аллаһыдыр.

Ағсаггаллар тәкчә елә
Җаванларын ағ күнүнә
Бәләдчилик еләмирләр.
Ушағлара евчијиндән
евинәчән,

Бу евләрин гапысында
Бир-бирини севәнәчән
көзәтчилик еләмирләр.

Көзәтчилик еләйирләр,

Бәләдчилик еләйирләр
Евләринин һәлә тәзә
Учалдылмыш дирәјинә.
Сүфрәләрин

һалал зәһмәт чөрәјинә...

Дејирләр ки, бала ширин,
бал ширини.

Баласы даһа ширин.
Җаванлығы учуб кәләр
Бабаларын, нәнәләрин —
Тој күнүндә нәвәләрин...
Гонум-гоншу һәјәтинә
Учуб кәлән муштулуғу,
Җәфил кирән бәд хәбәри
Илк билән дә ағсаггалды.
Дәрд бәлән дә ағсаггалды.

Бәд хәбәрлә ачыланда күнләрин ағзы,
Кәндимизә аҗаг ачан гара қағызын
Таныдығы гочалардан бири атамды,
Сынадығы гочалардан бири атамды.
Сынамышды гара қағыз:

Тәмкинли гоча
Гојмур ана әлләрини дөнә гырмача,
Бел гатлаја, сач ағарда,
синәләр җара.

О, өлүмүн «җаланындан» данышанда
она-буна

Аз галарды дөнүб елә өзү инана.
«Қағыз нәди — аллаһ ола, инсан апара...!»
Инанарды аналар да, нәнәләр дә ки:
«Доғрудан да бирчә бармаг қағыз нәди ки...»
Тәсәлнинин, үмидин дә сәрһәдди варды,
Тәскинлији дөнүб она эзаб оларды.

Бир күн онун өз адына,
Өз үнванына
Кэлди догма гардашынын
гара хэбэри.

О да дуруб
Бир гочанын гачды жанына,
Дејэчэји — дил демэди, деди эллэри.
Өзү верэн тасэллидэн вердилэр она; —
«Инанмасын бу догрунун догрулуғуна».

Белэ иди о заманлар:
Бэ'зэн јалан да
Демэлијдик
бир үмидэ кэрэк оlanda.

Һашијә

Өмрү боју тохум сәпән,
барәкәт сәпән;
Өмрү боју селләрә бәнд,
јелләрә чәпәр.
О элләрә јазылы бир вараг узанды;
Деди: оху!
— Савадсызам, сиз охујун!..
Охудулар,
— Јох, бу јаланды,
О, дүз адамды!
Әвэзинә анд ичәрәм,
Тәмиз адамды!
— Гол чәк ки, сән
Белә көрмүсән!
— Голум јохду!
— Голун јохду, бармағын вар!
— Габарды, буду...

Элли илин гоншусујуг.
О, дум-дуруду!
— Бармаг бас ки, сән
Белә көрмүсән!
— Ахы белә көрмәмишәм! Көрдүјүм мәним...
Киши деди: јәгин мәнә дилимдир гәним,
Бәд хэбэри бир анаја күләр демишәм;
«Елә-белә бош қағыздыр, «кәләр» — демишәм.
Демишәм ки... бағры чатлар,

бир чәтән ушаг...
Демишәм ки, бәлкә елә һахдан јапышаг,
Јалан ола өлүмлэрин һамысы,
јалан.

Инди дуруб үзә дурам,
бөһтанчы олам...»
«Мәним атам вурушубду Нәбијә гаршы,
Сизин кәндин суларына ганы гарышыб...
Инди онун ләпирини итирән ләпир,
Бу евлэрин һансынаса өзүнү тәпиб!
Кирәвәдир, бир адам вер,
Ја дүш габағал»
— Ај улдузлу гајышы

вуран көһнә арһалығал!
Ја бармаг бас — бармаг кәсәк,
Ја өзүн! Кәсә!..
— Танрыја бах,

сағгалыма јарашмаз ахы,
Киши олан бөһтан ишә булашмаз ахы...
— Булашмаса, биз өзүнү булашдырарыг,
Өз ипини өз әлијлә долашдырарыг...

***

Он ил евә кәлмәди о,
45-дән сонра.

Он ил јохду белә адам. Нә сәс, нә сораг,
Он биринчи илдә кәлиб үзр истәдиләр.
«Заман иди. Күнаһсызды. Олуб», — дедиләр.
Киши кәлди —

Чибләриндә тә'риф-арајыш...
Елә бил ки, һәјатында, һеч нә олмамыш.
Елә мүтләг кетмәлијмиш бу тә'риф үчүн.
Елә бунлар кәрәк имиш бу тәрәф үчүн.
Кәлән күнүн сәһәриси өз гајдасында
Једәкләди котаныны бригадасында...
Өкүзләрин дизләрини гатлады заман,
Тракторлар котанлары
туллады шумдан.

Нә гәдәр ки, торпаг дурур —
мөһтачдыр әлә;

Бу торпағын бәһрәсинә әлләрди әләк.
Бу әбәди гоча торпаг,
әбәди ушаг...

Бу торпағын нәнәси дә,
нәвәси дә әлләрди анчаг.

Тракторчу оғланла сөһбәт

Бағышла, мән сәндән сөз ачмамышам,
Хошсифәт оғлансан, кәл таныш олаг!
Машаллаһ, һәр голун бир јармачадыр,
Дағы ашырарсан бир јумуругла.

Сәһәрин биринчи гапы ачаны, —
Әлин дан јерини доғрајыб сөкәр...
Сәһәр улдузлары шума сәпәрсән,
Шумдан чыхарарсан Күнәши бәлкә.

Паслы кавахана, ја гозбел хыша
Бир чынгыл дибиндә илишсә кәмин,
Күлмә о кечмишин галыгларына,
Күлмә, бабасына күләнләр кими.

Өмрүнү тапшыран бир рәнчбәрди о,
Мән, хышы доғрајыб атмаздым ода.
Дүнәнин шәрәфли әскәри кими
Ону дәфн еләрдим мәрз гырағында.

Сонра үстүндә бир һејкәл гојардым: —
Ики әл јапышмыш дәстәк һавада
Донуб; о әлләрдә шырыма дөнүб
Бабамын дүнәнки һоловары да:

Баһар кәлди, јер ојанды,
Сојуг гышын јасы кәлди.
Ала өкүз, чәк котаны,
Өрүшләрин јазы кәлди.

Алачығын су үстәди,
Мәрчан алтда, су үздәди.
Хәстә көнлүм су истәди,
Габағыма Јазы кәлди...

Торпаг да бир сағмал инәјә бәнзәр,
О ачыг көтүрмәз, гарғыш көтүрмәз.
Гылыглы бир сәсдән истиләнмәсә
Синәси јумшалыб јағыш көтүрмәз.

Сәс дедим! Сәсләр вар — салон титрәдир
Чајдан, чөлдән узаг... кағызын үстә.
Сорушан олмур ки, бу китаб нәдир —
Он илдир чеврилиб ағызы үстдә...

Сән дә машынынын чибини бир чәк,
Шөһрәтин танышдыр елдән-обадан,
Тә'рифлә, тәлтифлә јанашы, көрәк
Нәјин вар Низами, Сабир бабадан.

Сүзүлүб су кими јер гулағында
Һәр нәғмә әбәди бир хитаб ола!
Тәзәчә тәрләмиш шум ғырағында
Торпаға булашан бир китаб ола!

Бир вахт бураларын ракет-кәмиси
Чыр-чыр котанларды.
О да ки, тәк-тәк.
О заман дәстәкдән тута биләнләр
Түфәнкдән тутмаға һазырды демәк.

Күндә тој дејилди онда беләчә.
Нијә, о вахтын да өз тоју варды.
Аналар, бачылар ојнамаса да,
Әскәр јоллананда тој чалынарды.

Мәним јаддашымын музејиндә бир
Ушаг шө'бәси вар, ушаг шө'бәси;
Орда о күнләри дәнәрләндиран
Ушаг шө'ләси вар, ушаг шө'ләси.

Гырхынчы илләрин торанлығында
Мән сәккиз јашында һодаг олмушам.
Мачгал бујруғунда — киши јеришли,
Сазаг бујруғунда јарпаг олмушам.

Сәһәр јухумузу о вахт аналар
Сатын алардылар јағ дүрмәјинә.
«Афәрин» сөзүнү бәхшиш верәрди
Мачгал, от шөләси көтүрмәјинә.

Бу мәним кимәсә миннәтим дејил,
Еләчә јадыма дүшмүшдү, дедим.
Вәтәнин ади бир дәрсијди о да,
Бир чүтчү бабағын шакирди идим...

Сумбат киши

Нечә илин од гоншусу көрүнмәди,
Кол дибиндә чүт гошгусу көрүнмәди.
Қәрәнтиси јаламады дан јерини.
Папиросу гарсытмады дан јелини.
Боз маджанын фынхыртысы, ајаг сәси;
Булаг үстә чатан кими кишнәмәси
Өз дилиндә өз тајына кәл демәси,
Һәниртидән кәһәр атын

динкилдәмәси

Һарда галды?

Һарда галды —

дәјирмана јол кетдикләри?

Хош сөһбәтлә буз новданы әритдикләри?
Хејли мүддәт сорушмады,

горхду киши. —

Дејәрләр ки, бу дүнјада јохду киши.
Хәбәр тутду:

көчүб кедиб Ирәвана.

Бөјүк оғлу Аршавирин јанына.
Һејиф, — деди — јахшы гоншу, һејиф сәнә.
Бу ағылсыз тәклифи ким дејиб сәнә.
Бир јердә ки, бир гәфәсә мини дола,
Өмрүн елә һәнни кими көјдә ола!
Бир јердә ки, ағачларын дилбәри гыр...
Јәгин орда мејвәләр дә сағгыз дадыр.
Бир јердә ки, ајаг јери ев ичиндә...

Бу әмәлә дөзәнмәз һеч дәли чин дә.
Јаман олду өмрүн һарам,
Сумбат киши,
Јох, мән елә јашамарам,
Сумбат киши:
Бир тәпәдә отуруб о;
Хатирәләр һеј әјрилир...
Јаваш-јаваш күн әјилир,
Күн әјилир, күн батыр.
О сәсләјир, һарајлајыр,
һарајлајыр Сумбаты...
Хатирәләр чај үстүнә тир атыр,
Сумбат кәлир:
једәјиндә боз гатыр, —
Бурнуначан чатылы.
Сумбат кәлир — көј дөшлүклү сәпинчи.
Сумбат кәлир, — ағ чалмалы бичинчи.
Сумбат кәлир, — голу үстә
ораглары гыврылыб.
Сумбат кәлир чийниндә
кәрәнтиси сыјрылыб...
Дилләри бир олмаса да,
Динләри бир олмаса да,
Күләкләри ејни дилдә охујублар,
Көј алтында ејни диндә јухлајыблар.
Бир таныыб гыш онлары,
јај онлары;
Арх онлары;
чај онлары.
Булаг сују көзләринә бахыб бир;
Гар-јагыш да башларына јагыб бир...
Сумбат кәлир — боз маджанын белиндә;
Һәр сөһбәттә, зарафатта онларын
Үрәкләри дилиндә.

Һәр сөз-сөһбәт кедәр торпаг дилиндә.
Килеј-гејбәт кедәр торпаг дилиндә...
— Кәләмләрим баш тутмады,
Бу ил,
Ил дејил.
— Сәнә дедим кәл вахтында шитил апар,
Адам, диши сәјрәкдән дә һејир тапар? —
О зыггыдан алмышдынмы?
Арх үстәки һачабығы дејирәм...
— Ели олуб, кечибди де...
Варсик ханым
үч ип бибәр тутуб сизә.
Арылығын бурнуна асыб ки,
беләм кәлмәз көзә...
— Елтиләрин өзү биләр,
Бири кәләм сахлајыбды,
бири бибәр...
— Инпил киши, дүнән көрдүм, сизин кәдә
Дәјирмандан кәлирди.
Дедим, әрә, мүсәлманы
гырачагды бу тамаһ.
Аствача бахмасан да,
Аллаһа бах,
сән аллаһ!
Гулаглары көрүнмүрдү
нки јашар гуланын,
Валлаһ һаггым јахшыјды
паланы...
— Инпил киши, һеј, бәри чых,
Бу күзәмдир,
Варсик дејир
Чаһан бачы јапагыја дәјишсин.
Бизимки дә истәјир бир мүсәлманлаша,
Бу ил, ели, пајыз ағзы һана гоша.

— Биз көрмүшүк: ермәни ат наллајар,
Һөркү һөрәр, дәмир дөјәр,
Араг чәкәр; чөл ишиндә
эли гызыл...

Һана аса,

чешни вура
ермәни гызы?..

— Дејир, ели, гој сағ олсун Зөһрә нәнә;
Бирчә кәрәм «һим» еләсә гыз-кәлине
Варсикин дә иши ашар...

— Кәдәнин дә тој ишини бу ил гуртар;
Бу күн-сабаһ гыз бөјүјүр.
Бир дә көрдүн бизим кәдә гапы дөјүр...

...Кәндли дили — торпаг дили,
Тохум кими дүшәр јерә —
Јалныз ондан зәми битәр,
от көјәрәр.

Јер үзүнүн мин јериндә кәндлиләр
Бу диллә дил тапа биләр.
Јер давасы апаранлар јер үстүндә
Кәндли кими тәр төксәләр бирчә күн дә,
Биләрләр ки,
дава севмәз — торпаг севән;
Тале гырмаз —
адичә бир јарпаг севән...

Бах беләчә кәлиб кетди Сумбат киши,
Чајы кечиб, көздән итди Сумбат киши...

Түстүсү дүз чыхан очаглар

Бир сәһәр гәрибә мәнзәрә көрдү:
Очаг түстүләри милләниб көјә!
Нә исә, гочаны фикир көтүрдү:
«Түстүсү дүз чыхсын!»
Ким дејиб? Нијә?

Фәрги јох—очагда нә бишир бишир,
Түстүсү дүз чыхыр — очагдыр демәк!
Очаг кәнарында инсан әлләшиб,
Ја шејтан, түстүдән нә билинәчәк?

Түстүсүз алышан очаглар да вар,
Көстәрмәз өз әјри, дүз түстүсүнү.
Одсуз очаглара од апаранлар
Удуб үрәјиндә өз түстүсүнү.

Очаг түстүсүнү көрк еләјәнин
Пајыны јетим дә башына чырпар.
Очаг түстүсүнү бөрк еләјәнин
Ағлы да чылпагдыр, әјни дә чылпаг!

Бәрәкәт дујмушуг очаг дејәндә,
Нәнәләр көз олуб нур очагына.
Адам вар гапыны гонаг дөјәндә
Гачыб су әндәрәр кур очагына.

«Онун түстүсүнүн бојуна бах һа!
Елә арвады да түстү әдалы;
Јүзүнә бојланар, јүзүнә бахар,
Бахышдан од гапыр, көздән од алыр...»

«О жетим үзүнө гапыны өртөн,
Көзлери түстүлү, гурд оғлу күчүк —
Итини жал асыб белә ертэдән
Гоншунун итини богдурмаг үчүн».

«О дәрә башында бир очаг јаныр, —
Түстүсү топасыз, түстүсү зәиф.
Орда бир мүәллим гәлби одланыр
Гылынчдан кәсәрли, ипәкдән зәриф.»

«Бәс о тәк гарынын түстүсү ханы,
Түстүсүз очага гар-јағыш күләр.
Оғул јолларына бахан ананы
Түстүсүз гојмајын, ај түстүдүләр!»

Һалал очагларын очагы јана,
Түстүләр тән дура бу дағлар илә.
Бә'зән көз алданар, иштаһ алданар
Түстүсү дүз чыхан очаглар илә.

Еһ, гоча хәбәрин вармы дүнјада
Бир мешә гојулур очага бирдән.
Бир өлкә, бир шәһәр, бир кәнд, бир ада
Қул олур бир әлин очаг јериндә.

Түстү дирәкләри дирәнир көјә,
Талеләр, севкиләр одунчаг олур.
Көј үзү бәнзәјир гара күзкүјә.
«Ағ ев»ләр ичиндә «үзләр» ағ олур.

Дејирәм: дәрди чох бөјүк дүнјанын!
Бәхтәвәр: балача дүнјасы олан;
Бә'зән «јекәликлә» бөјүк танынан —
Кичији, бөјүдән мигјасы олан...

Сәнин дә һардаса нәзилиб ортан,
Өтәри сөз-вә дә күрсүләримиз.
Нечә јол көјләрә милләниб ордан
Бизим дә дил-боғаз түстүләримиз.

Бары бир очага бир чөп тулла, дур
Ај бизим түстүсүз јазыгларымыз!
Заман күләкләри охучунуз дур
Нечә дүз түстүлү јазыларымыз!

Сәһәр күләјини сәсләди гоча:
«Көрдүјүм бәлкә дә думан-јухудур; —
Вур дағыт көзүмүн габағындача,
Дүз чыхан түстүләр чох горхулудур.

Дүз чыхан түстүләр көјү дә дешәр.
Түстүләр бурула, јата јахшылыр.
Һәрдән бир гајаја, даша илишә.
Бабалар гәбринә чата јахшыдыр».

Су илә сәһбәт

Нәнәм дејиб, бабам дејиб бу мисалы:
«Ахар суја јухуну де сүбһ чағы;
Сәһәр булуд ганадыны јерә салыр,
Паклығыны сәһәр алыр су додағы;
Бәд јухуну алыб јујар,
парчалајар;

Јахшы сәмтә,
Јахшы јөнә началајар
Дуру сулар сәһәр ертә.
Јаманлыглар гујусунун
ағзыны да

Дуру сулар сәһәр өртәр...»

О данышыр јухусуну.

Елә бил ки, сојуг сујун шахы саныр:

«Бу кечә чох

гат-гарышыг олуб јухум,

Гары мәнән инчик галыб, буду горхум.

Кечә көрдүм:

астанада бојун бүкүб,

Көз јашыны елә төкүр, елә төкүр...

Ағачларын һычгыртысы гулаг дешир,

Гојун-гузу бир мөләшир, бир мөләшир...

Дејирәм ки, Маһмуд гызы,

Бирчә тохта, евинә кир...

— Мәһәмәдин балалары нијә кәлмир,

Нијә кәлмир бу гапыја?..

Бирчә чүрүк гоз олса да —

ширин олур нәнә пајы.

Бу гапыдан ајаг кәсән

һәр нәвәнин әвәзинә —

Гысасымы дејим сәнә:

Һәр ајағын әвәзинә

Бир пәһрәни кәсәчәјәм бу

бағыннан,

Бир кәлмәни

кәсәчәјәм додағыннан,

Бир бајаты

алачағам гулағыннан...

Гуру јурда чубуг санчыб,

ев көјәртдим;

Инди мәним галан һаггым

нәди — кәтир,

Ајыр көндәр Сејид килә;

Ајыр көндәр о аталы јетимләрә.

Ағсаггаллар, демирсиниз бирчә кәрә:

Чәддин гырсын белини:

ај Гара Сејид.

Бир дам күлфәт торпаг јејир.

Өзүн сигә бир ләчәрнән кеф-дамагда...

Билирәм ки, дејәчәксән: «Сејид һахта...

Нәфәси чох ағырды... бәс

Аллаһ биләр — нејләр ону».

Аллаһсыз да ел тәһәси

Чырпыб јерә, тејләр ону!

Үзү гара јаныма кәл,

Дедијими киши, әкәр,

Киши, әкәр...

Бирдән көрдүм:

О бир парча булулду.

Һансы сәптә,

Һансы јана үз тутду —

Көрәмәдим, һа бахдым...

Шимшәк чахды.

Диксиндим бәрк, ајылдым.

Нә дејим, о гара күнү

Јухуда да бахдым мәнән ајырды...

Ах сулар, јухум, ују.

Јухуму ју, јухуму ју,

Ахар сулар, даға-даша

чырп, дурула;

Гајалара сәр, гурула!..

Гачым, мән дә,

О ағ күнә дејим ки:

Сәнсиз өмрүм

јенә сәнсиз дејил ки...»

Бир гəбрин  нүнд 

Маһмуд гызы, ешит м ни, ешит бир,
Индиц н  кағыз к либ Бақыдан.
К зүн ајдын, н в н олуб, гыз н в н.
Јазыблар ки, бир јумруча н в дир,
Бир шејтанча, бир шылтагча н в дир.
С нин кими давакарды, дејирл р;
Инчим  һа, зарафатды, дејир м.
Маһмуд гызы, к н к рм дин д нјада,
Тал јин  гара  ски м н олдум.
Бил јинд  гара к нүн к нд си,
Ур јинд  гара к нүн т ндири,
К р јинд  гара к нүн ш л си
Јолпа јолдун,
ин к сағдын,
сач асдын;
Хош к нүнү хурчунлара чинл јиб,
Ата миниб, ш һ р јолу таныдын.
Приставлар гапысыны таныдын!
Бир газағын гылынчыны сындырац,
Бир һарынын к лл сини шумлајан
М н олмушдум;
Г з м тл р јолуну
М н танытдым с н , м н.
С н  линд 
 р назыны јашамадын,
 р  забы јашадын.
Аталығын аналыгдан чоһ олду,
К линлијин һеч олмајыб б лк  д .
К лин  дан — с кс к л р гурбаны.
Ханым —  дан чијинл рин к јн ји.
Очаг чатыб, исин нд  беш-он ил,
Һана асыб, севин нд  беш-он ил

Гардаш кетди, оғул кетди даваја
Гадынларын кишилији башлады.
Јанғын д шд  к линл рин  мр н ,
К л шл рин пајызлығы башлады;
Г з бл рин с пинл ри башлады;
Нифр тл рин  кинл ри башлады;
Сынағларын ч тинл ри башлады.

Јер үзүнүн ишығы бол — с н јохсан;
Неч  к лин, неч  к ј в,
Неч  н в н — с н јохсан.
Ајнаб ндли ев-ешијин — с н јохсан;
Бир  мр н т ст сү јох — с н јохсан;
Х р јимин истиси јох — с н јохсан;
Пајыз к лир — д вл тим д , варым да...
К з м олмур бағ-бағатын барында;
К з м олмур оғул-гызын пајында;
К з м олмур к линл рин чајында;
К з м олмур х р кл рд н — јес м д ;
Т 'рифл јиб, «чоһ тамлыдыр», — дес м д ;
К з м јохду бу д нјада — с н јохсан;
Бу јохлугун с б бкары  з м м.
 з  мр мд м к сиб с н   рм дим;
Неч  јандын, т ст н  м н к рм дим;
Бир јастыға баш гојанын к р бири
Тез с нүрс , чавабдеһдир о бири;
В 'д синд  јасдығыны д з лтм јиб;
К нл р ону неч  гарсыб, неч   јиб —
К рм јибс  о бириси...
Ики  м р бир маһныдыр,
Бири мизраб, о бири сим.
Һалал ел , Маһмуд гызы,
С нд н сонра беш к нүмү һалал ел .
Бу д нјанын ишығыны һалал ел .

Ғалал елә,
Сон ајагда дөнүб даға баха билим,
Булагларын көзләринә баха билим;
Ғајалардан баш дашылығ ума билим,
Көзләрими күн доғана јума билим...

* * *

Ғәбирләрин гулаглары лалды чоҳдан;
Өз сәсини бирчә өзү ешидирди;
Анчағ бир аз о тәрәфдә баш дашына
Көј көјәрчин гонмуш иди.
Көзләрини јуммуш иди.

Бир хош јуху сорағында

Једди илдир —
анам көчүб бу дүнјадан,
Једди илдир —
Көзүмдә бир ишығ көчүб бу дүнјада.
Једди илдир —
фикир јүклү хәјал кәмим
Бир-ғәбирстан лиманына кедиб-кәлир.
Ушағ кими һөнкүрдүјүм күнләр олуб,
Једди илдир —
көз јашларым күллә олуб
Дәјиб дешир синәми һеј кизли-кизли.
Кирпијимдә салхымланыр килиз-килиз.
Нә күнаһын саһибјәм, нә күнаһын?
Хош јухулар мәчрасына нә чүр ахым?
Једди илдир —
о, көзүмдә јухлајырам,
Јухулары сәтир-сәтир охујурам,
Нөгтә-нөгтә јохлајырам,

Јухуда јуху көрүб,
Јенә јуху ахтарырам;
Ғәрибәдир, һеч јухума кирмир анам.
Бу сирри мән алимләрдән сорушурам,
Мүдрикләрдән, агилләрдән сорушурам.
Бир дејир: сән анаја «өлүб» демә,
Де: јер үстән бир ғажылы сәс үзүлдү!
Бир дејир: сән анаја «сөнүб» демә,
О јанды — де — сәпәләнди јер үзүнә!..
Аналары күнәшин зәррәси бил чаһанда,
Көчүб кедир Күнәшә

аналар көз јуманда...

Һансы шаһр гәләминдән учуб көрән:
Аналары вәсф едән илк
гарангуш ше'р?

Һансы гәлбин учурумундан гопуб көрән
«Ана өлүб!» — һарајлајан илк бајгуш ше'р?
Једди илдир — бу үмманлар сорағында...
Једди илдир — нә күманлар сорағында
Нағыллары вараглајыр, гатлајырам;
Әфсанәләр тилсиминдән адлајырам;
Јол үстүндә

сағгалындан нур әләнән

Бир гочадан сорушурам бу сирри мән.
Бир хош јуху сорағында једди илдир
Кечәләрин бирчәјини әлим дидир.
Јухуларын јаланына инанарам,
Јухуларын јаланына јалманарам,
Бу јаланын бир кечәлик доғрусунда
Анам кәлә!
Бир кечәмин јухусунда анам кәлә!
Һамыдан тез јатырам ки, тез кәләр о.
Һамыдан кеч јатырам ки, кеч кәләр о.
Јер үстүндә сон күнүнү јеријән бир

Гарыдан да бахышларым сөз диләнир:
Нә күнаһын саһибиям?..
Гары дөнүр.
Дөнүшүндән туфан дөнүр,
гар дөнүр:
— Нә күнаһын?!
Јерләр вар ки, көј кор едиб ана аһы..
Көрпәләрин мешәләрдә шивләр кими
Одда үтүб, нәш'әләнән дивләр кими,
Һәлә инсан кәлләсиндән әлдә гәдәһ
Тутан вармы?
Вар! Олачаг бәс нә гәдәр?
Гәләминин бурнундакы гара килә
Гара күллә олудурму, гара күллә!
Јер үзүндә милјон күскүн ана варса,
Сән јухуда һаһаг ана ахтарысан..
— Мән нејнә... мән..
— Сән нејнә... сән..
Өзкәсиндән башламыр сән.
Сән өзүнү өзкәләрдә диләнирсән..
Гары, дејән, көздән итди.
Фикрә кетдим..
Гары кәлиб көз өнүндә јенә битди:
— Беләдими? — нәвәләри танымырлар —
Нә дойдадыр нәнә гәбри, танымырлар.
Әлләриндә бир саралмыш чичәк белә
Нәнәләри јатан јерә кетмәјибләр.
Шәләләмәк —
кәрәк дејил ана дәрдини!
Шөһрәтинчүн бәләмәк —
кәрәк дејил ана дәрдини.
Пајызда бир јарпаг апар ана гәбринә,
Баһарда нәм торпаг апар ана гәбринә.

Гышда онун баш дашынын
бузуна әл чәк.
О баш дашы — бир донан әл!
О әлә бир өвлад әлидир әлчәк!..
Гары кетди
дан јериндә көздән итди.
Фикрә кетдим.
Бирдән гәфил диксиндим мән.
О сәс доғма, сәс танышды..
Дабан алдым, јүјүрдүм:
о, үфүг ашды.
Мән башымы гамарладым
Гулағымда од галадым.
О тә'нәләр һағлы иди,
о сәс доғма јахын иди..
Бәлкә дә бу ахтардығым јуху иди?..

Бир хатирә

Гоча кетмиш иди һүзүр јеринә,
Сәһәрдән ач иди јазыг пишикләр.
Јалманыб, дүшдүләр гәдәмләринә.
Нечә дә севинди јазыг пишикләр!

Киши ачығланды — «а пишик» — дејиб;
Пишикләр бојланыб она бахдылар.
Чуғун газандакы бојат чөрәји
Аз гала әлиндән гапачагдылар.

Бајагдан дартыныб, ағача бағлы —
Ала ит килејлә зинкилдәјирди:
«Аһ, бу пишикләри габлы-гачағлы
Чәпәрдән о үзә говам» — дејирди.

Бә'зән кин дә дојур
гарын дојанда.
Гара ит јалыны алыб кириди.
Ағачлар килејли бахды о јандан;
Дејәсэн, чохусу күсэн кимијди.

Бу күн әл дәјмәјиб көвдәлеринә,
Бөчәјин, тыртылын јувасы артыб.
Бу күн јарпагларын нәғмәлеринә
Сәрчәләр чалаған гәзәби гатыб.

Ачылыб нурланды јашыл чөһрәләр,
Јарпаг пычылдады, будаг данышды.
Балача, пөһрәләр, тифил пөһрәләр
Елә бил сыныхыб, арыгламышды.

Һәр ағач дибинә гоча баш әјди,
Һәр көвдә гызынды әли тохунчаг.
Онун кәлишинин севинчәјиди
Додағы чатлајан көрпә тохумча.

Бирчә тәбәссүмү бәс еләди ки,
Јетим көркәмини туллаја бағы.
Бир илыг пычылты,
Сәс әләди ки,
Бағбан һәниртиси,
Бағбан ајағы...

Кәлди гызыл күлүн гызыл күлүшү,
Кәлди ағ чичәјин ағ јарашығы.
Сә'диләр дилиндән дилләрә дүшүб
Бағбан јарашығы, бағ јарашығы...

Отурду. Тәнтиди јәј гурағындан,
Маврылар јалманыб јанына гачды.

Бахды: ана пишик мәрз гурағында
Бир ала иланы богазламышды.

Иланы көрәндә јадына дүшдү;
Јадикар верилән бир ала мүшдүк,
«...Бурда тәмәнләшдик,
Елә бурдача.

Јадында галмышды:

Боју балача,
Ағзы ләјән Аббас,
Күләјән Аббас.

Көзүндә һәмишә бир јанғы варды,
Бәлкә дә о, чахмаг дашы оларды,
Адам олмасајды.

Еһ, аллаһ билир...

Инди чахмаглыг да,

дашыг да бирдир,

Һәр сәсдән ајылмыр инди чаванлар,
Јаман бу јерләрдән дөндү чаванлар...»

Јадында галмышды ала-булача:

Боју балача —

Мүшдүјү верәндә нә исә деди:

Јадында галаны бу сөзләр иди:

«Бизи хатырларсан һәр чәкәндә сән.

Амма түстүсүнү даға пүләрсән!

(Өзү дә һаваны ијләјир кими,

Булуда, нәјәми сөз дејир кими —

Ганрылар, түстүнү көјә үфүрәр,

Далыңча бахарды итәнә гәдәр.)

Бизләр чәкилмишик о дағ башына,

Дүнјанын әлчатмаз, узаг башына...

Кефимиз бизимдир, дәрдимиз сизин;

Валлаһ, итинизин, пишијинизин

Гәдрини билин ки, вәфалыдырлар;

Јенә бәрк ајагда сизнән галырлар...»

Сонра күлэјәнин көзләри долмуш,
Дејән, дедијинә пешиман олмуш.
Ојанмыш гочанын мүркүлү дәрди.
Гуру памбыг кими јана биләрди
Илыг көз јашындан, исти нәфәсдән;
Күлүб, көз јашыны кизлэтди гәсдән.
Куја, өмрү боју белә шән имиш,
Елә көз јашы да күлүшдән имиш.
Көтүрүб мүшдүјү пәрдијә тахды,
Дахмада ојана-бу јана бахды,
Әлини һа сүртдү палчыг дивара
Бир шеј тапмады ки, әвәз гајтара.
Инди дүшүнәндә һардады мүшдүк, —
Дәч соған кәрдиси јадына дүшдү. —
«Кәрәк нә варыса — јыға, гуруда;
Пајыз күлэјәнә бир совгат тута.»

Атамын јүз јашы

Һәсрәтиндән јоллар јәгин дөјәнәкди.
«Бу нә вә'ддир, нә ојундур, нә һәкәтдир;
«Буду, кәлди: оду кәлди» — сораг кәлир.
Ахырда бир чызмагара
вараг кәлир;
Гәзет кәлир, ше'р кәлир:
Еһ, нә билим, бу даг белә,
Аран белә.
Јајлаг белә,
булаг белә,
думан белә...
Араз ордан,
Күр дә бурдан ашыб-дашды;
Сон сөзү дә ја Вәтән,

Ја вәтәндашды.
Јүзләрини һајлајынча,
бир атаһа баш чәк, бала.
Балалары бабасындан үркәк бала».
Килејләрин додағында гурумамыш
Көрәчәксән —
Зарафатла «Гуру гамыш» —
Чағырдығын «пocht әмини».
«Хош көрмүшүк гәдәмини» —
Демәјиндән билинәчәк «оғлан кәлиб».
«Кәләчәјик» — вә'ди үчүн күман кәлиб.
— Һә, нечәди кағыз чыхмаг истәмәјә,
Кимдән кәлиб, демәјә!
— Бир ач көрүм, ким јазыбды,
Нә јазыбды?..
— Оғлун јазыб,

тәбрикнамә јазыбды.

Тәбрик еләјир,
дејир:
Бир әсри дырмашыб ашыб
Бу оғланын
Јүз јашы!..
— Јүз јашым?! —
Һеч јадымда дејил, валлаһ!
Елә гатыб башымы ки,
бу бағча-бағ,
Өзүм јаддан чыхмышам һеч,
јашым нәди;
Билмирәм һеч ағлым нәди,
һушум нәди...
«Демәк јенә кәлмәдиләр,
Өз одуна өзүн гызын!
Гәбрин јансын, Маһмуд гызы,
Учуб кетди оғлун-гызын!»

Су үстүндө бајаты

Саатларла охумагдан дојмадығы
Ше'рлэри, романлары
Сүмбүл тутан зөмилэрди.
Додагалты кумулданар,
Зүмзүмэ едәрди.
Чилид-чилид гара шуму
Чевирдикчэ, ашырдыгча
Сүтүллэнэн сүнбүллэрин
Көзү дөн-дөн ишардыгча
Онун үчүн.

арх сујундан
Хош хәбәрли почталјон
јохду бөлкө.

Арх сујунун
кәтирдији нәғмэлэри

Арх бојунча
чәркә-чәркә
сөјүдләрә,
чинарлара пәјлашдырар.

Сәһәр ағзы су сәсиндән гушлар дурар.
О бағынын гушларына хор охудар.
Елә бил ки, бир бестәкар
Ән севимли әсәриндән зөвг аларды.
Бу күн бүтүн сәсләрдә о
Гулаг арды

бир чивилти,
Дадсыз-дузсуз бир уғулту,
Бир зәррәчик мә'насы јох
Бир курулту сәси дујду.
Маһмуд гызы нә демишди сон нәфәсдә
хатырлады:

«Дағлар мәнә гар көндәр,
Әсиркәмә, бар көндәр.
Оғул, оғул, ај оғул,
Ја кәл — гуртарсын чаным,
Ја дәрманын вар — көндәр...»

Бир дә тәкрар еләди,
Сонра өзү әләди:

Бу дағлар, гоча дағлар,
Дөшүндә гоча дағлар.
Дағлары тәк көрәңдә
Тәк галмыш гоча да ағлар.

Дағлара гар әләнди,
Ел јолу гараланды
Әлләрим од пәјлајан,
Көзләрим гор аланды.

Бу дағлар јазынанды,
Гышы гурд, јазы нанды.
Кәлишинә мачал јох.
Бир намә јаз, инанды.

Бу дағлар, јолу дашды,
Јол салдым, јолум ашды.
Далынча көз јолладым,
Дағ дешди јолум ачды.

Дағлар үстү—дам үстү;
Дағлар үзү — дан үздү.
Бу кәлиш нә кәлишди,
Үмидими дан үздү.

— Кимди кәсэн, нә кәсирләр...
— Туман-гајчы һәнәјидир.
Галдырлар, һарајачан, аллаһ билир...
— Балам, сәнин «думан-туман дедијинә
Бир вахт елә «дизлик» дејиб ағбирчәкләр,
Јәни инди дизләри ки, өртәчәкләр!..
— Сән далысан, а хам кәндчи, дизлик нәди,
Тәзә дәбдә көбәкликдән сөһбәт кедир...

...Күлүшдүләр. Чамал киши чыхыб кетди.
Чамал киши сичимини јығыб кетди.
Бир аз кетди.
Өзү кетди, сөзү дөндү.
Сөз дејишти. Көзүнә бир дағ көрүндү.
О дағ учду.
Чајлы дәрә селәләнди.
Бағ-бағата, чөлә-дүзә сел әләнди.
О, галды бир даш үстүндә бир күлүнклә,
Тәбиәти тәзәдән гур инди ди кәл!..
Һарајлады, фәрһадлары һарајлады,
Һарајлады, әчдадлары һарајлады...
Бир дә көрдү: бәрә бағлы, кур су кәлир,
Галхды бели көтүрмәјә, бел дикәлди.
«Јох, су варса, торпаг варса, күнәш варса,
Кәнди көјүн үзүнә дә чыхарсан,
О галачаг јағыш-долу галан кими,
Гарын рәнки, көјүн дону галан кими...
Инанырам мин ил сонра даш сүд верә,
Ја машина гум төкәсэн, чијид верә,
Сағсағанлар јувасыны дашда гура,
Гурбағалар сөз гошалар бу гур-гура...»
Фикирләри күчүләнди, голазланды,

Бир јохушда јерә дәјди, јер тозланды...».

Чамал киши кери дөндү: ә, бу нәди?..
— Бу дағ-дәрә сөкүлмәјән бир бинәди.
Бу сөз-нағыл јарашармы јашына,
Дејән кәнддән гачасысан, ај ашна!..

Колхоз сәдринә килеј

Ағыллат бу кәнддә ағкөјнәкләри.
Ағлы сачларындан көдәкләр, нәләр...
Бу јалын-јамачын кәпәнәкләри
Онлардан ишләкди, кәрәклидиләр.

Бир ајағы кәнддә,
Бири шәһәрдә;
Ипини бир јурда бағламаз онлар.
Нә дејим, олмаса бу дәдәләр дә
Шалвары белиндә сахламаз онлар.

Нә гәдәр чохалыб газлы чаванлар;
Бир дашын чавабы бир дашды валлаһ.
Бу күн кәрәнтидән јапышмајанлар
Сабаһ түфәнкдән дә јапышмајачаг.

О дава күнүнү јадына сал бир:
Јүз нәфәр дәрјазлы, белли, јабалы —
Онда бир булағын сујундан ичиб,
Һавалы гуш кими ашдылар јалы.

Онларын чоху да дөнмәди кери,
Галыр очағлары, түстүләри ки...
Бизим һөкүмәтин гырмызы керби
Орагды, чәкичди, ајры нәди ки...

Демишләр: орағы зәми итилдәр!
Голдадыр чәкичлә зиндамын оду.
Чаванлар кәндләрден гачыб итирләр,
Кими алим олду, ја һәким олду;

Көтүр, охумаға кедән чаванын
Чибиһә бир овуч торпаг төк, де ки:
Сәнә чөрәк верән ата-ананын
Чөрәји олубдур о чибиндәки.

Ону севмәјәнләр —
Сүдүнү севмәз!
Ону севмәјәнләр — һарам тикәдир!
Торпаға әјилән — шаһа әјилмәз,
Шаһын әјдијини торпаг дикәлдиб!

Охумуш чаванлар, бир дејин ахы:
Ким үчүн јашајыр бу дәрә, бу дағ.
Бабан јүз ил әввәл чәкдији архын
Учан дәһнәсини ким охујачағ?

Инди сәбәт-сәбәт араг сојудан
Даш новлу булағын көзләри долуб;
Онун һәр дашыны бир сәрт гајадан
Чијиндә кәтирән кишиләр олуб.

Әкин јерләри вар—јарған јаралы,
Мешә этәкләри чыр-чындыр тамам!
Балалы чејраны, заһы маралы
Тез көрән көзләрә күллә тушлајам!

Нә дејим?
Демәли икиди, бирди?
Бунлара бир даныш,
Бунлара бир де:

Оғуллу-ушағлы јетим ананын
Јолуг чәпәрини ким тохујачағ?
О чијни сәнәкли фағыр Сонанын
Һәсрәт көзләрини ким охујачағ?

Шивәрәк чаванлар чоһалыб артыр;
Ағ көјнәк кејдиләр — тозанагдылар,
Бу баллы, чичәкли торпағы атыб,
Һардаса мазыта гоначагдылар.

Де ки, бу јердә дә охумалы вар,
Һәсрәт сәбирләрин јөнү јоллара,
Әчдад гәбирләрин јөнү јоллара
Килејли-килејли охумағы вар...

Ај сәдр, ағыл вер бу чаванлара,
Елә һеј «арајыш» вермә онлара.

О јерләр

Бир ахшам әлими үзүмә вурдум,
Өзүмлә үз-үзә һејли отурдум.
Бәлкә бир даш олдум, чәнкә от олдум,
Нә вахтса өзүмү сулара атдым,
Бәлкә о јерләрә бир дә гајытдым.

Өпүшүм бир булаг үзүндә бәлкә,
Бир һарај чајларын дилиндә: «кәл-кәл!»
Әлим һеч нәјә дә јетмәсә, бәлкә
Хатирә күнләрин јалына јатдым;
Бәлкә о јерләрә бир дә гајытдым.

Тутуб дурналарын ләләкләриндән,
Тутуб булудларын әтәкләриндән,
Бәлкә улдузларын бәбәкләриндән
Сөнән очагларга од алыб атдым,
О јерләре бирдә гајытдым.

Сөзүмә торпағын әтриндән өтрү,
Ше'римә бир шимшәк хәттиндән өтрү,
Вә'димә бабалар әндиндән өтрү
Селләри, сулары сәсимә гатдым —
Бәлкә о јерләре бир дә гајытдым.

Гәдәм ки, вермишди о дағлар мәнә,
Кетмәсәм, о дағлар од ағлар мәнә,
Бир гаја дибиндә јер сахлар мәнә...
Бирчә боз дашына јазылса адым.
Бәлкә о јерләре бир дә гајытдым.

Интервү

Күн тәзәчә бојланырды дағ башындан,
О, говмушду фикри-гәми јаддашындап.
Јүз јол, мин јол охудуғу
Китабындан тәзә фәсил охујурду:
Јонча лајы гатланырды хырча-хырчла,
Јашыл халы гысалырды гырчын-гырчын.
Сакит дәниз гучағында әл-гол атап
Үзкүчүјә бәнзәјирди о бу заман.
Мәст етмишди дејән ону отун әтри.
Кәрәнтинин бурнундајды диггәти.
— Салам, әми!..
Дөнүб бахды:
Сәдр илә бир нәфәр...

Салам, — деди —
Хош кәлибди гәзетчи бәј!
— Нә билдиниз гәзетчијик?..
— Инди мәним јаныма бир
Тәзә адам кәлди — демәк, гәзетчидир.
Һамысы да көзәл, дилли-дилавер...
Әјләш, оғул јол кәлмисән, нәфәс дәр...
Сәрин ајран јахшы үрәк сәринләдәр...
(Ајран төкдү.

Сүкут чөкдү бир гәдәр.)
Гој сәнә дә дејим, бала,
бу дағ, дәрә
Һај-һарајдан узаг олуб мин илләрлә.
Елә бизим бабалар да чох јашајыб,
Әзрајылла кизлинпач да ојнамышыг;
Јаз оlanda чај гудуруб, сыныб көрпү —
Кәләммәјиб,
Гышда јолу гар бағлајыб,
Әзрајылын көпү сыныб —
Кәләммәјиб.
Галыб бир јај, бир дә пајыз —
Онда да ки, әлдә јаба, ораг, дәрјаз...
Јахынлаша билмәјибди горхусундан,
Бах беләчә әзрајылын пусгусундан
Јајынмышыг.
Бир дә ахы, елә о да,
О да иш-күч адамыды.
Ишләјәнлә иши олмаз о гәдәр дә,
Онун шеш-беш ојнадығы ләттиләрди...
Көрдү мүхбир дурухубду; пәртли бир аз,
Баша дүшдү: «Бу сөһбәтдән јазы чыхмаз...»
— Отур, бала, зарафатды бунлар белә,
Инди дә ки, јахшылашыб јоллар белә.
Әзрајыл да машыныны сүрүб кәләр,

Вахтды даһа,
Көчүмүзү үзөк кэрәк...
Сән дә суал верәчәксән:
Нијә узун јашамысан?
Инан ки, мән өлмәјә вахт таппамышам.
Мән бағбанам, чәкилиб бир көлкәдәчә
Өзүм үчүн мәст оларам инчә-инчә...
Мән беләчә јетишмиш от көрәндә
Елә бил ки, әркән чаван көрүрәм,
Јетишмишин һову кәрәк
вә'дәсиндә алына.
Онун тоју чалына,
бунун оту чалына.
Кәндчи кәрәк өләнәчән
бу торпаға баш әјә.
Торпағынын ајрылығы билинмәјә.
Торпаг атдыр—минәниндир,
Торпаг ипәк
бир јасдыгдыр — сөјкәнәниндир...
Бир иш вар ки, кедән-кәлән
Чәкир мәним әлләримдән...
Әлнән дилин арасындан чај ахыр,
Әл ишләди, дил ишләмәз.
Дил ишләди, әл бахар.
Мүхбир бала, мәнән јазмаг истәјирсән,
Кәрәк онда мән данышам, сән бичәсән.
Көр нечәди бу чичәкли, күллү дәрја?
Бир көр, гәләм јахшы бичир, јохса дәрјаз?
Бир сичимлик јохуш чыхыб тәрләмисән,
Бозар, гызар, гарал бир аз;
Бир дағы јаз, дәрәни јаз, чәмәни јаз.
Јаз бурдача, отур һәрдән даш үстүндә.
— Гычларымда, голларымда јел вар, әми.
Бир азачыг нәм торпаға јаным дәјди...

— Кәрәнтидән јапыш онда, кәрәнтидән.
Кәрәнтисиз голу атсыз гамчы бил сән,
Јејәр ону пәрди һиси, дивар нәми.
Һеч билмирәм, бу чаванлар диванәми —
Күл-чичәји бичмәји дә ар билирләр,
Өмрү боју чөзәләсән гуртармајан
Бу бағырсаг дәрәләри дар билирләр,
Јүјүрүрләр о шәһәрә,
Онун-бунун көлкәсиндә јашајырлар.
Бә'зиләри нә билим, нә дашыјырлар.
Ушағлары кәлир кәндә он илдә бир.
Итнән гурду сечә билмир,
Арх һоппаныб кечә билмир.
Боз годуға чәјран десән — инанарлар.
Чамырлыға булаг сөјлә — јујунарлар.
Илдә бир јол от бичмәјә кәлин, оғул,
Илдә бир јол зәми бичин.
Илдә бир јол күләш јығын.
Чаныныза һава јығын, күпәш јығын!
Илдә бир јол јер белләјән,
Илдә бир јол биз олун.
Сәһәр мейиндә јујунуб тәмиз олун.
Илдә бир јол белә кетсән вәр башына,
Сағ ол дејнән бу кәрәнти гардашына.
Чан ағысы һәкимидир, бу шәртинән
Кәрәк ону көтүрәсән чох ертәдән.
Һәкимләрин һәкими дә сәһәр јели...
Даш-дәмир дә өз јемини сәһәр јејир.
Күн дүшәндә јухусундан галханлары,
Һәлә күнә бахмаға да горханлары
Өмрү боју бучағы бош көрмүшүк.
Өмрү боју өмрүнү борч көрмүшүк.
Сән бағ салсан — балта олар еләси,
Арвадына јалтаг олар еләси.

Бир гарынчүн јалах олар еләси.
Бир кишидән сөз галыбды —
Көр нә дејир:
«Кәндли әли тахма әлдир —
Буну атыр, ону кејир».
О дејәрди әлләрин дә әлләри вар:
«Кәрәнти, бел, јаба, ораг...»
Бала, бунлар
Гәләмдиләр.
Мүәллимди, гәләм нәди.
Бунлар бизим аталара дил өјрәдиб.
Дил өјрәдиб.
Бу торпағын дилини,
Онун чәтин, онун ағыр дилини.
Бу торпағын «вер» дилини,
«ал» дилини өјрәдиб,
Ајдын, тәмиз, лал дилини өјрәдиб.
Чохду инди савадлылар, чох, машаллаһ,
Гәзет-киتاب охумагла дағ ашарлар...
Һәрдән кәлиб бу торпағы өпүн, бала.
Китابلара бир аз торпаг сәпин, бала...
«Китابلара торпаг сәпин... Торпаг није?...»
Дуруханда, дәрјаз кечди бир көтүјә.
О дартынды, аз галды ки, өзү аша —
Кәрәнтинин гәзәбијлә гаршылаша.
Гоча деди: «јоруларсан, бәри, оғул!
Гоча әмин чыхар баша вәри, оғул!
Шәкил-мәкил чәкмәјини сән дә гуртар.
Сөһбәтимиз бундан сонра о вахт тутар
О сөјүдүн дибиндәчә
Бир балача чај да ичәк.
Бура кәлән чөрәјими дадмаса —
Кәрәк дејил — мәнән кәлмә сөз јаза...

УЧАЛЫГ ҺАГГЫНДА НАҒЫЛ

(Нәвә илә сөһбәт)

Кәл, оғул, кәл оғул, жанымда әјләш —
Дејирләр јүз јаша јетибди бабан.
Бир нағыл данышым, балача әјлән
Тәк галды — елә бил јетимди бабан.

Бу да бир нағылдыр — икидләр, бала,
Ғајалар гашында јува гуарарды.
Јүз илләр бојунча бизим бабалар
Әждаһа үстүнә дағ учурарды.

Бабалар дағлара баба дејибләр,
Тәк һүнәр олмајыб јаш учалығы.
Торпаға дән кими сәпәләјибләр...
Киши чәсарәти, баш учалығы...

Биз дә баш әјмәдик јағыја-јада:
Нур алдыг дағларын үз ағлығындан
Башланыр бир јурдун учалығы да
Бир евин, бир кәндин учалығындан.

Јазылса бир тарих... бир тарих јарым...
Нәнәмин, бабамын јадында галан.
Бу Араз бојуну ат дырнаглары
Долудан јағышдан чох дөјүб, бала!

О заман бу кәндә нур кәтирмишик
Кечириб боранын гарын ичиндән.
Бу дағлар гојнуна јол кәтирмишик
Ғылынч-ғылынч Ғајаларын ичиндән.

Бостан әкдијимиз олуб бөјинән,
Бизә нә чатыбды? — архын гамышы!
Ғызыл әскәрләри дуз-чөрәјинән,
Бир дә тој-мағарла гаршыламышыг.

Инди аг јолларда дурна машинлар...
Јоллардан ган-гада гашымышыг биз.
Сизин о мэктебин һәр дашыны да
Ат-гатыр белиндә дашымышыг биз.
Бир сарај бир дашла шөһрәтләнәр дә,
Бир дашсыз јарымчыг галар еләчә.
Бир әлин истиси јүз әлдән кечәр.
Бир әлдән бир бағча пөһрәләнәр дә,
Севмәјин өзү дә бир бачарыгды,
Нә бөјүк һүнәрди бир гызы севмәк!
Бу чајын, бинәнин, чөлүн, булагын
Бир дәли Мәчнуну оласан кәрәк.
Кәндимиз дүнјада танынмыр һәлә,
Инди сиз таныдын бу јурду, дағы.
Бир дашын гулпундан јапышса һәрә
Нәјимиш бир кәнди шәһәр олмағы.
Сәслә бу сәрвәтә ганыб-дујаны,
Учалыг бир ата мүлкүндү, бала!
Хырда бир кәндлә дә бөјүк дүнјаны
Һәјрәтә кәтирмәк мүмкүндү, бала!

БАБА ДАҒ

(Епилог әвәзи)

Бу јазыма башым елә гарышды,
О гәдәр ки, өз-өзүмлә данышдым,
Гулагларым сәс тутмады һеч һардан,
Хәјалларым хејли галды учардан
Сон нөгтәнин сәси мәни ајылтды:
«Тәнтәнәјә кечикмисән, ај атлы!»
Гәләмими тез о јерә јетирдим;
Ордан белә бир мәнзәрә кәтирдим:
Машынлардан ендирилир гонаглар,

Фајтонлара миндирилир гонаглар.
Тарла јолу гара гајыш кимидир —
Сәһәрдәндир бир мәчлисә јүк чәкир,
Бир тәпәнин этәјиндә көј тала
Халылардан од алачаг аз гала.
Буз булагда әл-үз јујур гонаглар,
Бу күн санки күлүмсәрди булаг да.
Арх бојунча чәркәләнән јүз очаг
Јүз гонағын әлләријлә јаначаг.
Јүз мәктәбли јүз дәстә күл кәтириб,
Һәр дәстәнин өз бојасы, өз әтри.
Јүз чешиддә пенчәр јујур гыз кәлин;
Јүз бардагда јүз булагдан су кәлиб.
Һамар дүздә ат сәјирдән јүз чаван
Кәлиб тәзим едәчәкди бир аздаң.
Мәчлисбашы — чох нурани бир гона
Чәлијини чәкиб, дурур астача:
— Ај гонаглар, гәдәминиз мүбарәк!
Ај чамаат, бу дәминиз мүбарәк!
Бу күн мәни сәдр сечиб сәдримиз!
Јүзүндә дә бүкүлмәсин гәддиниз!

Шаир демиш:

Һеч әлинә алма әса,
Јетмишиндә батма јаса,
Һәр ким јүз ил јашамаса
Күнаһ онун өзүндәдир...

Бахын бизим бу јүз јашлы чавана,
Бу синниндә чөрәк јемәз јавана...
Мәним јашым дохсан догуз јарымды,
Јарымиллик ихтијарым варымды
Чаван олам: гоча дағын јанында,
Кичик олам: уча дағын јанында.
Бизим кәнди баш биләни бу гоча

Валлах белә әйләшмәҗиб доҗунча.
 Өмрү боју тохум сәлиб, јер әкиб;
 Сел гатлајыб, јел гатлајыб, арх чәкиб;
 Хырман дөјүб, гојун гырхыб, нал кәсиб,
 Ара бир дә гајмаг үчүн бал кәсиб...
 Өмрү боју диләк тутуб, әл тутуб,
 Өмрү боју өзүнү чох унудуб,
 Сон илләрдә вар әлләри барды, бар!
 Ким бу јашда мешә бојда бағ салар.
 Тәк башына; вар олсун бу бағымыз,
 Вар олсун бу балача бој дағымыз.
 Мәним јашым дохсан доггуз јарымды.
 Демәјә дә ихтијарым варымды:
 Бир бағбанын ад күнүнә кәләнләр,
 Намымызын шад күнүнә кәләнләр
 Дабангырма кедәсијик һәлә биз,
 Арзум будур: далымызча кәләсиз...
 Сонра дуруб кибрит чәкди јүз гонаг;
 Бир мөгамда аловланды јүз очаг.
 Јүз дәстә күл—јүз әтирдә, јүз адда...
 Чөл јолунда ганадланды јүз ат да...
 Јүз бардагдан торпаг сүдү сүзүлдү.
 Сүфрәләрин јүз ләвини дүзүлдү...
 Мәчлисдәки узаг елли бир гонаг
 Дүшүнүрдү: торпаға бах, елә бах —
 Бурда инсан дағ јашыды олар ки,
 Бурда јүзү ашырмаға нә вар ки...

1970—1972

МҮНДӘРИЧАТ
 ТОРПАГ НӘҒМӘСИ

Фәһлә сүфрәси	5
Дағларә чағырыш	7
Чобан чәраји, чобан үраји,	9
Гарабаг дүзү	11
Гочә әмин белә деди.	13
Дәнизчи дүнјасы	14
Өмрүмүн суајрычында	16
Бабәк гылынчы	19
Уча дағ	23
Мән кетсәм	24
Јерләр	25
Пајыз нидасы	27
Сәбримдән инадыма мәктүб	29
Бир дәвләтәм	31
Арпачај нәғмәси	32
Јурдумузун гызлары	33
Көзләри јол чәкән ана маһнысы	34
Дағ јаддашында јазы	35
Бакынын кечәси	36
Күләкләр	37
Гәфил	38
Үфүг	40
Бәјрам чнчәкләри	41
Ағачларын анасы	42
Бир ил	43
Вәтән мәнә оғул деса	46
Кенерал кәндинә мәктүб	47

Ешгимин фәсилләри

Алдада билирәм өзүмү һәрдән	52
Вәддиндән сәнәчән	54
Ешгимин фәсилләри	55

Күл-төһфәләри	57
Хош гәдәмләр	58
Тәсәлли	59
Бир өмүр хатирә	60
«Булудсуз кечәләр көжә бир дә бах»	62
Јашајаг өз өмрүмүзү	63
Бир аз кечикәнлә, бир аз тәләсэн	64
«Илдырым гәзәблә шығыыр јерә»	66
«Бүтүн вәзнләрә сығдым»	67
Илғым мәһәббәт	68
«Бир баш дашы көрүрәм»	69
«Сәни танымадым»	70
«О көзләрә әһсэн, әһсэн...»	71

Биз дејирик

Виктор Хара охујур	72
Бирә мәнә шаир деди	74
Нифрәт акты	76
Биз дејирик	79
Вәтәнсиз мәһәббәт	81
Нағыл	83
Бир кечә	85

Биканәләр иглими

Шөһрәтә атылан күллә	86
Филләрин өмрү	88
Даш гајадан бөјүкдүр	89
Чапарла сөһбәт	91
Гузу	93
«Чохдандыр ачмырам гәзет гапысы»	94
Биканәләр иглиминдә	95
Тәәссүфә тәәссүф	97
Бу тә'рифә инансам	98
Гүрд хасијјәти	100
Күндәлик суал-чаваб	101
Гуманизм	102
Јуху	103
Бир натигә төвсијә	105
Ел үчүн ағлајан	106
Бир ағач јыхылды	109

Атамын китабы

(Поема)	111
---------	-----

A32
A75